

ologie.

I. 140²¹

DE

C E L S I,

ADVERSARII CHRISTIANORUM,

PHILOSOPHANDI GENERE

SCRIPTISIT

FRID. ADOLPH. PHILIPPI,

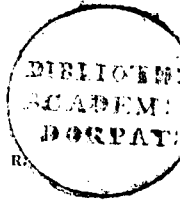
PHILOSOPHIAE DOCTOR.

507.
28742

Ar. 9/8/5

BEROLINI, MDCCCXXXVI.

APUD GUSTAVUM EICHLER.

PRAEFATIO.

Dixerit fortasse aliquis, perlecto hoc nostro libello, rem, quam dispiciendam nobis proposuimus, nimis esse minutam, quam cui denuo studium impendere operae pretium sit. Cui argumento hodie vulgo sic respondere solent, ut dicant, in doctrinis prorsus nihil, modo in disceptationem venire possit, tam parvi esse aestimandum, ut accuratiore indagatione indignum sit. At huic responso ipsi cunctamur assentiri. Nam quando res graviores supersunt, quibus disserendis bene quis possit mereri, in exiguis vires perdere non est sane prudentis oeconomi. Accedit quod in theologia ecclesiae ubique salus respicienda est, quam et factis et scriptis pro parte virili adjuvare, unicum cuiusvis Christiani votum esse debet. Ne-

4th A
9997

que vero quaestio nostra quomodo solvatur, ecclesiae magnopere interesse videtur. — At saepius accidit, ut res, quae per se non nimium ponderis habere recte judicentur, aliunde aliquid momenti accipiant; itaque fieri in causa nostra opinamur. Nam cum Celsus primus fuerit Christianismi adversarius, Apologeticae maxime sane interest, accuratam, quantum fieri possit, indolis eius habere descriptionem; ut nemo oleum, ut dicunt, et operam perdidisse existimandus sit, qui ad corrigendam et plane exprimendam imaginem lineamenta quaedam addiderit. Aliam enim haud dubie ipsa Celsi argumenta habent gravitatem, si Neoplatonicorum scholae, quam si Epicureorum gregi fuerit adscriptus; alia adversarii est auctoritas, si sincere, alia, si simulate sententias suas protulerit. — Iam vero quod disquisitionis nostrae summam attinet, non magnopere fortasse a sentiendi iam saepius et nuper demum prolatis discedere videbimur. At nimis hodie sumus superbi atque fastidiosi. Ipsa enim saepissime rei cuiuspiam propria vis et natura in levi, quam dicunt, priorum sententiarum immutatione perspicitur. Novam praeterea et a

decessoribus nostris diversam *disserendi* ac *probandi* viam atque rationem sumus ingressi. In quo illud nobis monendum est, valde nos taedere levis illius et audacis criseos, quae hodie in theologia maxime exerceri solet, cum viri docti neglectis omnibus externis testimoniis ad interna modo respiciendum sibi putant. At quamvis ineptum, immo insanum existimemus hunc artis exercendae modum, ipsi tamen fortasse nostra commentatione simile quid commisisse arguemur. Sed aliud est ipsa testimonia examini subiicere accuratiori eorumque, quam ipsa non abnuant, evincere infirmitatem, aliud contra testimonia bene firmata mendacii insimulare testes. Neque tamen haec omnia laudandi, sed excusandi nostri libelli causa dicta esse volumus, cuius tenuem ipsi probe tenemus conditionem. Quare lectores, ut benevoli accedant, etiam atque etiam rogamus. Illud animo laeto et lubenti, priusquam praefandi finem faciam, adicio, non esse sane, quo magnopere glorientur Christi hostes, quod Celsum habeant, tam futilis hominem ingenii, gregis sui ducem et antesignanum; et quamvis ipsi maiorem sibi dignitatem

animo efflingant, nos tamen, verbis et promissis Domini nostri confisi, eos Celso citius posteritatis contentu et oblivione extinctum iri certo scimus.

Scribam Berolini Calendis Juliis
MDCCCXXXVI.

Priusquam ipsi sententiam nostram feramus de secta philosophica, quam amplexus fuerit Celsus, primus eorum qui scriptis novam religionem infamare tentarunt, ex dictis eius imago quaedam potissimarum hominis sententiarum nobis adumbranda videtur, non quo nova lectorem doceamus, sed ut philosophicae Celsi indolis speciem praesentem atque evidentem oculis eius proponamus eique in memoriam revocemus.

In qua disputationis nostrae parte illud praemonitum esse volumus, ne quis ampla hac nostra locorum collectione ab initio statim deterreatur a libelli nostri lectione. Ubi enim ad commentationis finem progressus omnia uno quasi in conspectu perlustrabit, spero fore ut libenter ipse nobis concedat, hanc rei instituendae rationem consilio nostro maxime esse consentaneam.

Et de Dei quidem natura sic pronuntiat philosophus noster apud Origenem contra Celsum ex

edit. Ruaci, cuius ubique fere interpretationem latinam sequemur:

L. I. c. 39. Deus, quem sua natura non patitur humanae formae amore capi. IV, 14. Deus est bonus, pulcher, beatus: quidquid optimum est, in se continet. Rei quidem mortalis ea natura est, quae mutari aliamque formam inducere possit; immortalis vero, ut una semper et eadem permaneat. Deo igitur convenire non potest mutatio.

(Cf. Platonis Phaedr. p. 246 c. τὸ δὲ θεῖον καλόν, σοφόν, ἀγαθόν καὶ πᾶν ὃ, τι τοιοῦτο. De republ. II. p. 380 d. Ἰότερον οὖν ἐπὶ τὸ βέλτιόν τε καὶ κάλλιον μεταβάλλει ἑαυτὸν (sc. ὁ θεός) ἢ ἐπὶ τὸ χεῖρον καὶ τὸ αἰσχρον ἑαυτοῦ; Ἀνάγκη, ἔφη, ἐπὶ τὸ χεῖρον, εἴπερ ἀλλοιοῦται· οὐ γάρ ποῦ ἐνδεᾶ γε γήσμεν τὸν θεὸν κάλλους καὶ ἀρετῆς εἶναι. Ὁρθότατα, ἦν δ' ἐγώ, λέγεις· καὶ οὕτως ἔχοντος δοκεῖ ἂν τίς σοι ἐκὼν αὐτὸν χεῖρω ποιεῖν ὁπποῦν ἢ θεῶν ἢ ἀνθρώπων; Ἀδύνατον, ἔφη. Ἀδύνατον ἄρα, ἔφη, καὶ θεῷ ἐξελκεῖν αὐτὸν ἀλλοιοῦν, ἀλλ' ὥς ἔοικε, κάλλους καὶ ἀρετῆς ὧν εἰς τὸ θανάτον ἕκαστος αὐτῶν μένει ἀεὶ ἀπλῶς ἐν τῇ αὐτοῦ μορφῇ.)

V, 14. Quasi vero turpia Deus posset aut quidquam contra naturam vellet. Non, si quid improbum pro tua malitia expetiveris, id continuo

Deus poterit, aut fore credendum est. Non enim Deus orbi praeest, ut vitiosa desideria expleat, aut inordinatis libidinibus obsequatur; sed ut rectae iustaeque naturae prospiciat. Etenim est ipse omnium quae sunt ratio: nihil contra se ipsum efficere potest.

(Cf. Plat. de legg. X, p. 905. τὸ δὲ παραιτητοὺς αὐτῷ θεοὺς εἶναι τοῖσιν ἀδικοῦσι, δεχομένους δὲ, οὐ τέ τινα συγχωρετέον παντὶ τ' αὐτῷ κατὰ δύναμιν τρόπον ἐλεγχτέον.)

VI, 65. Ex Deo omnia. Deus incorporeus, ne verbo quidem comprehensibilis. Deus nominari non potest. In cum enim nullus affectus cadit, qui verbis exprimi possit. VII, 45. Quemadmodum in rebus visibilibus sol neque oculus est neque visus; sed oculo caussa est cur videat, visui cur fiat, rebus visibilibus cur cernantur, omnibus sensibilibus cur sint, sibi ipsi cur videatur: sic in rebus intelligibilibus ille qui nec mens est nec intelligentia, facit ut mens intelligat, ut intelligentia per ipsum fiat, ut scientia per ipsum cognoscat, ut intelligibilia omnia, veritas ipsa, ipsa substantia sit; quibus omnibus superior est arcana quadam virtute intelligibilis.

(Habes locum plane similem, qui Celso haud dubie inter scribendum obversatus est, apud Plat.

de republ. VI, p. 508. sqq. Ἡ δ' οὖν οὐ καὶ ὁ ἥλιος ὅψις μὲν οὐκ ἔστιν, αἴτιος δ' ὡν αὐτῆς ὁράται ὑπ' αὐτῆς ταύτης; Οὕτως, ἥ δ' ὅς. — Ὅταν δέ (οἱ ὁφθαλμοί) ὡν ὁ ἥλιος καταλάμπει (sc. eo se vertunt), σαφῶς ὁρῶσι, καὶ τοῖς αὐτοῖς τοῦτοις ὁμιμασιν ὅψις ἐνοῦσα φαίνεται. Τί μὴν; Οὕτω τοίνυν καὶ τὸ τῆς ψυχῆς ὥδε νόει et q. sqq. Imprimis cum Celsi effato confer haec verba: Τοῦτο τοίνυν τὸ τὴν ἀλήθειαν παρέχον τοῖς γιγνώσκομένοις καὶ τῷ γιννώσκοντι τὴν δύναμιν ἀποδιδόν τὴν τοῦ ἀγαθοῦ ἰδέαν φάδι εἶναι, αἰτίαν δ' ἐπισημῆς οὕσαν καὶ ἀληθείας ὥς γιγνώσκομένης μὲν διανοοῦ, οὕτω δέ καλῶν ἀμφοτέρων ὄντων, γνώσεως τε καὶ ἀληθείας, ἄλλο καὶ κάλλιον ἔτι τούτων ἡρσιμέτερος αὐτὸ ὁρᾷς ἡγήσει * ἐπισημῆν δέ καὶ ἀλήθειαν, ὥς περ ἐκεῖ φῶς τε καὶ ὄψιν ἡλιοειδῆ μὲν νομίζειν ὁρᾶν, ἥλιον δέ ἡγεῖσθαι οὐκ ὁρᾷς ἔχει, οὕτω καὶ ἐνταῦθα ἀγαθοειδῆ μὲν νομίζειν ταῦτ' ἀμφοτέρω ὁρᾶν, ἀγαθὸν δέ ἡγεῖσθαι ὁπότερον αὐτῶν οὐκ ὁρᾶν, ἀλλ' ἔτι μειζρόνως τιμητέον τὴν τοῦ ἀγαθοῦ εἶναι. Cf. etiam verba quae paulo infra sequuntur καὶ τοῖς γιγνώσκομένοις τοίνυν caet. et de republ. VII, p. 517.)

VIII, 21. Deus omnium communis est, bonus, nullius rei indigens. (Cf. Plat. Tim. p. 29. c. Phaedr. p. 247. a.)

Animam porro humanam Celsus divinae particulam aurae esse contendit, in hac etiam doctrina Platonis, ut constat, vestigiis insistens.

I, 8. II, in quibus hoc, id est anima, bene se habet, illius, quicum cognatione quadam coniuncti sunt, hoc est, Dei desiderio flagrant, et de illo semper aliquid audire et cogitare concupiscunt. VII, 36. Tum dumtaxat videbitis Deum, cum sensu compresso mente sursum adspicietis, et averso carnis oculo oculum animae excitabitis. VII, 45. Si iudicatis spiritum aliquem a Deo descendisse ad res divinas adnunciandum, hic spiritus est sane ille, qui haec praedicat (sc. quae modo Celsus de Deo docuerat; cf. supr.) et quo viri veteres repleti multa et praeclara docuerunt. VIII, 63 Nunquam nullo modo relinquendus Deus, nec interdiu nec noctu, nec in publico nec in privato, in nullo sermone, in opere nullo; sed quidquid fiat aut non fiat, ad Deum intenta semper sit anima. (Qui locus ideo huc pertinet, quia animam, quae semper in Deum directa sit, ipsam oportet esse divinam.) VIII, 66. Si forte accideret ut Dei cultor impium quid agere aut quidpiam turpe proferre iuberetur, nunquam ullo modo parendum est; sed potius omnia perferenda suppli-

cia, omne mortis genus tolerandum, quam quid indignum Deo dicere aut etiam cogitare.

Hanc animam divinam immortalem esse contendit:

V, 14. Equidem haud Deum negaverim animae vitam largiri posse sempiternam. VI, 21. cum Platone docet animabus coelos e terra aut terram e coelo petentibus iter esse per planetas. (Cf. VII, 28 et 31.)

De futuris praemiis iustorum, iniustorum poenis docet haec:

III, 16. Absit ut hi aut ego aut ullus mortaliū tollat opinionem de iniustorum poenis et iustorum praemiis. IV, 7. Deum non propter se indigere ut cognoscatur, sed nostrae salutis consulere, cum sui nobis notitiam praebet: ut qui illam acceperint, boni facti, salutem consequantur; qui vero reiecerint, aperta nequitia, poenas luant. VIII, 49. Qui vero sperant futurum esse ut anima aut mens (sive eam substantiam spiritalem; sive spiritum intelligentem, sanctum et beatum; sive animam viventem; sive divinae et incorporeae naturae progeniem; sive quocumque alio nomine appellare velint,) aeterna cum Deo vita fruatur, ad eos sermonem dirigo. Merito isti persuasum habent eos qui recte vixerunt

felicitate donandos; iniquos autem aeternis suppliciis cruciatum iri. Ab hoc dogmate neque isti nec quivis alius discedere debeat.

(Cf. Plat. Crat. p. 54. Phaedr. p. 257. a. Gorg. p. 526. c. Crat. p. 403. a. Phaed. p. 107. de republ. II, p. 303. c; X, p. 608. f; de legg. XI, p. 959. a.)

Porro in Celsi scita de origine mundi, de materia et de natura mali, ubi haec eius doctrina dubitationi locum praebet, paulo accuratius inquiremus. Origenes quidem l. I. c. 19. adversarium suum mundi aeternitatem defendere testatur his verbis:

Postea Celsus volens occulte calumniari ea, quae de mundi creatione narrantur a Moyse, ex quibus evidens fit mundum decem mille annorum nondum esse, immo multo esse recentiore, occultat quid ipse de hac re sentiat, assentiturque iis, qui mundum increatum putant. Nam quod ait multas ab omni saeculo conflagrationes accidisse multaque diluvia, quorum postremum Deucalionis aetate non ita pridem factum est, id satis declarat ei qui intelligere potest, Celsi sententiam esse, mundum non esse creatum.

Sed nimis praeceps et parum concinna hac in re Origenis est ratiocinatio. Nam Platonem quo-

que, quamvis mundum originem cepisse aperte doceat (cf. Tim. p. 28, b), multas tamen terrae per ignem et aquam conversiones factas esse diversis locis pronuntiasse constat. Cf. Tim. p. 22. πολλὰ καὶ κατὰ πολλὰ φθοραὶ γεγρόνασιν ἀνθρώπων καὶ ἔσονται, πυρὶ μὲν καὶ ὕδατι μέγισται, μυρίοις δὲ ἄλλοις ἑτέροις βαχχύτεραι. De legg. III. p. 677. Polit. p. 268. Celsus aut ipse fluctuat aut rem in dubio relinquit. Nam l. VI, c. 52. haec eius verba exstant: De origine et interitu mundi, increatusne sit et incorruptibilis, creatusne quidem sed incorruptibilis (quae Platonis est sententia; cf. Tim. p. 69. 28. Phil. p. 27. Tim. p. 30. 32. 33. 38. 41.), an contra, nihil hac de re nunc dico. — Fortasse Celsus hac in re Platonica placita tanquam sua ideo proferre noluit, quod in ea sententia invitus Christianorum doctrinae suffragatus esset. Nisi l. VI, c. 47. Platoniam de mundi creatione sententiam reperiri censeas: ἄνδρες παλαιοὶ τόνδε τὸν κόσμον, ὥς ἐκ θεοῦ γεγόμενον, καὶδὰ τε αὐτοῦ καὶ ἡθεον προσηύπον.

Ea quoque quae Celsus de divina stellarum natura docuit a Platone mutuatus est. Ille enim θεοὺς ὁρατοὺς καὶ γεννητοὺς vocat eas humanorumque fatorum indices putat. Cf. Tim. p. 39. 40. 41

de legg. XI, p. 930. — Celsi vero verba haec sunt l. V, c. 6.: Hoc primum de Iudaeis mihi mirum accidit, quod, quamvis coelum et qui in illo sunt Angelos venerentur; solem tamen, lunam, aliasque stellas cum fixas tum errantes, quae certe sunt angustissimae et potentissimae coeli partes, minime colendas esse iudicent. Quasi haec simul cohaerere possent, totum esse Deum et partes totius non esse divinas: quasi fas esset — — — illos nihili pendere illustrissimos rerum supra nos positarum praecones, illos vere coelestes Angelos, qui tam perspicua omnibus, tam splendida vaticinia edunt, qui pluvias, aestus, nebulas, tonitrua ab ipsis adorata, fulgura, fructus, proventus omnes administrant, quibus denique Dei cognitionem debent

De natura malorum haec habes Platonicos plane hortos redolentia:

IV, 65. Quae malorum origo sit, non facile est homini philosophiae ignaro cognoscere. Sed vulgo satis fuerit dicere, mala non esse a Deo, sed in materia haerere, et in naturis mortalibus versari. At naturarum mortalium conversionem sui similem esse ab initio ad finem; et ex constituto conversionum ordine necessarium esse, ut praeterita, praesentia et futura semper eadem sint. VIII, 55.

Natura ipsa homines omnes mala perferre cogit:
hacc esse necesse est, nec alibi locum habent.

(Cf. Plat. Theaet. p. 176. a. ἀλλ' οὐτ' ἀπο-
λέσθαι τὰ κατὰ δυνατόν, ὃ Θεόδωρος ὑπεναντίον γάρ
τε τῷ ἀγαθῷ αἰεὶ εἶναι ἀνάγκη· οὐτ' ἐν θεοῖς αὐτὰ
ἰδρῦσθαι, τὴν δὲ θνητὴν φύσιν καὶ τόνδε τὸν τόπον
περιπολεῖ ἐξ ἀνάγκης. Crat. p. 403. a. Ne vero
omittas Origenem l. IV, c. 62. et Moshemii ad
hunc locum adnotationem conferre.)

IV, 70. Etiam si quid tibi videatur malum,
nondum ideo liquet malumne revera sit. Nescis
enim an non tibi, aut alteri, aut universitati prosit.

(Cf. Plat. de legg. X. p. 905. κατὰ ὥς ἐν
κατόπτροις αὐτῶν ταῖς πράξεσιν ἡγήσω καθεωρακέναι
τὴν πάντων ἀμέλειαν θεῶν, οὐκ εἰδὼς αὐτῶν τὴν συν-
τέλειαν, ὅπῃ ποτὲ τῷ παντὶ ἐνυμβάλλεται.)

Singularem praeterea camque ipsam e Pla-
tone exscriptam sententiam de corporum natura le-
gimus hanc:

L. IV, c. 52. Satius fuerit docere id quod
natura docet ipsa, Deum videlicet nihil mortale fe-
cisse, eius opera quotquot sunt esse immortalia, ab
his autem facta esse quae mortalia sunt: animam
Dei esse opus, aliam esse corporis naturam; atque
idcirco corpus nihil a vesperatione, a verme, a rana

differre. Illius enim et istorum eandem esse mate-
riam, idem in his et in illis corruptionis principium.

(Cf. Plat. Tim. p. 41. εὐ' ἐμοῦ δὲ ταῦτα γειό-
μενα καὶ βίον μετασχόντα θεοῖς ἰσάζονται' ἄν (alloqui-
tur δημιουργὸς Deos). ἔν' οὖν θνητὰ τε ἦ, τό τε
πάν' οὕτως ἄπαν ἦ, τρέπεσθε κατὰ φύσιν ὑμεῖς ἐπὶ
τὴν τῶν ζώων δημιουργίαν, μιμούμενοι τὴν ἐμὴν ἐν-
ταμιν περὶ τὴν ὑμῶν γένεσιν. Et p. 69. καὶ τῶν μὲν
θεῶν αὐτόζ; γίνεται δημιουργός; τῶν δὲ θνητῶν τὴν
γένεσιν τοῖς ἑαυτοῦ γέννημασι δημιουργοῖν προετέλει.)

Locī, quos hucusque attulimus, qui aliis simi-
limis augeri facile possunt, longe maximam partem,
ut vidimus, Platonem sapiunt. (Cf. Orig. l. VI, c. 1.
17. 47.) Constat vero iamque ab aliis saepius no-
tatum est, Celsum etiam alios philosophos, Pytha-
goram, Stoicos, caeteros praeter Epicurum fere
omnes honore habuisse ac sepe ad probandam sen-
tentiam suam, nullo adeo delectu et iudicio adhibito,
excitasse. Cf. Origenis verba I, 32. λέγω δὲ ταῦτα
ταῦτα κατὰ Πυθαγόραν, καὶ Πλάτωνα, καὶ Ἐμπεδοκλέα,
οὓς πολλὰκις ὠνόμασεν ὁ Κέλσος. IV, 97. εἰλον ὅτι
καὶ Σωκράτους, καὶ Πλάτωνος, καὶ Πυθαγόρου, καὶ
Φεργκύδου, καὶ ὧν πρόβραχέος ὤμιησεν (sc. ὁ Κέλσος)
et q. sqq. VI, 48. 50. in. 73. ὁ τὸν Στρώχον λόγον
ἐκτελέμενος. VII, 41. Τίτι δὲ καὶ ἔπεσθαι ἡμᾶς;

ὁ Κέλσος βούλεται, ὥς οὐκ ἀπορήσοντας παλαιῶν ἡγεμόνων καὶ ἱερῶν ἀνδρῶν, κατανοητέον ἂν ἀναέμψει ἡμᾶς ἐπὶ ἐνθέους ὡς λέγει ποιητὰς καὶ σοφοὺς καὶ φιλοσόφους, μὴ τιθεῖς αὐτοῖς ὀνόματα ἂν τοὺς ὀδηγοὺς δείξειν ἐπαγγελόμενος, ἀορίστως ἀποφαίνεται τοὺς ἐνθέους ποιητὰς καὶ σοφοὺς καὶ φιλοσόφους. Cf. I. VIII, c. 53.

Quare plane quadrare in Celsum nostrum videtur, quod Iulianus Imperator ad Iamblichum quendam philosophum scribit, non celebrem illum quidem Porphyrii discipulum, sed et ipsum recentioris Platoniorum disciplinae alumnū, (vid. Epist. XXXIV. p. 405. Opp. edit. Spanhem.): καίτοι σύγε οὐ Πίνδαρον μόνον, οὐδὲ Δημόκριτον, ἢ Ὁρφέα τὸν παλαιότατον, ἀλλὰ καὶ ἑνύπαν ὁμοῦ τὸ Ἑλληνικόν, ὁπόσον εἰς ἄκρον φιλοσοφίας ἐλθεῖν μνημονεύεται, καθάπερ ἐν λύρας ποικίλων φθόγων ἐναρμονίῃ συστάσει, πρὸς τὸ ἐντέλēs τῆς μουσικῆς κίρας ἔχεις.

Horum temporis sui Platoniorum more Celsus, quem vidimus Dei Optimi Maximi venerationem studiosè commendare atque inculcare, plurimum quoque Deorum, qui a summo Deo potestatem in singulas terras acceperint, cultum acriter confirmat. Singularem horum virorum modum ac rationem, qua unius summi Numinis adorationem cum aequalium

suorum polytheismo coniungere atque concordem reddere conabantur, accurate descriptam invenies in Plotini Ennead. II, l. IX, c. 9. Ennead. III, l. V, c. 6. Porphyrii de abstinent. l. I, c. 57. Iamblichi de myster. Aegypt. Sect. IV, c. 6. Sect. III, c. 31. Celsum autem nostrum item ad monotheismum inclinasse patet ex I. VIII, c. 12: Si nullum alium Deum colerent (sc. Christiani), quam unum Deum, esset fortasse illis contra nos valida ratio. Nunc autem cum hominem nuperrime exortum supra modum colant, nihil tamen in Deum peccare se putant, licet eius ministrum colant. Hic conferas I. VII, c. 42. ubi Celsus citato illo Platonis e Timaeo loco: „Huius universitatis architectum ac patrem invenire difficile, et, postquam inveneris, notum omnibus facere, impossibile“, ipse addit: Videtis, quomodo divinis viris quaesita sit veritatis via, et quam sciret Plato omnibus hac via incedere impossibile. (Cf. Porphyrium apud Eusebium in Praepar. evangel. l. III, c. 9. p. 100 — 101.)

Polytheismi vero Celsiani plurima apud Origenem exstant vestigia. Sic I. VIII, c. 2. Christianos ad quaestionem, qua eos ad cultum daemonum incitare volebat (quae quaestio exstat I. VII, c. 68. „Ac primum quidem quaesierim cur colendi non sint

daemones? Nonne omnia pro Dei nutu administrantur, et ex illo omnis est providentia? Nonne quidquid fit sive a Deo, sive ab Angelis, sive ab aliis daemonibus, sive ab Heroibus, id omne legem a summo Deo praescriptam habet? Nonne rebus singulis cum potestate praefectus est quicumque hoc munere dignatus est?") Christianos igitur sic respondentes facit: fieri non posse, ut pluribus dominis serviatur. — Quae vox, ut putat, seditiosa est et hominum segregantium se ac rescindentium, ut loquitur, a reliquorum hominum societate. Eius iudicio, qui hoc dicunt, suos illi in Deum affectus transferunt. Quare id existimat apud homines quidem habere locum, servientem cuiuspiam male se alteri in servitute dare, propterea quod ex diversa servitute detrimentum alter patiatur; proinde qui se alicui obligarit, hunc alteri non debere se obligare; itaque non posse diversis heroibus et eiusmodi daemonibus simul servire, quin horum alterutri fiat iniuria. Sed quod spectat ad Deum, in quem nec iactura ulla nec molestia cadit, absurdum iudicat, eadem cautione plurium Deorum cultum fugere, ac si cum hominibus, heroibus et eiusmodi daemonibus ageretur. Ait praeterea eum, qui plures Deos colat, hoc ipso quid Maximo acceptum facere, quod

unum aliquid eorum, quae ad illum pertinent, colat. Addit nefas esse cultum alicui deferre, cui istud a Deo datum non sit. Quapropter, inquit, cultus omnibus delatus, qui ad Deum pertinent, illi non displicet, quia omnes illius sunt. (Cf. Iambl. de myst. Aegypt. sect. V, c. 25.)

VIII, 28. Si quae patriae leges illis vetant harumce victimarum participes fieri, prorsus abstinentium etiam illis est omnium animalium esu. Quod quidem et Pythagorae placuit, quae eius erat in animam et illius organa reverentia. Si, id quod aiunt, illis abstinent, ne mensae daemoniorum accumbant, admiror illorum sapientiam, qui tandem animadverterunt se semper cum daemonibus epulari, et tunc solum id fugiunt, cum victimam mactatam vident. Et fruges, quas edunt, vinum, quod bibunt, fructus, quos gustant, aqua ipsa, quam hauriunt, et aer, quem respirant, nonne eorum singula a quibusdam daemonibus accipiunt, quibus singulis earum rerum cura mandata est? c. 33. Aut igitur non vivendum omnino, nec in hanc vitam veniendum est, aut venientem his conditionibus oportet daemonibus, qui terrenis rebus praesunt, gratias agere, primitias et preces, quamdiu vivemus offerre, ut illos beneficos experiamur. (Cf. c. 35.)

Prodigiosam horum Deorum vim et factis et oraculis et apparitionibus exhibitam Celsus, an sincera fide postea videbimus, verissima certe fronte asserere videtur I. VIII, c. 45: Quid opus est recensere oracula, quae aut prophetae aut prophetides aut alii sive viri sive feminae numine afflatae divina voce reddiderunt? quot mirifica ex adytis ipsis audita sunt? quanta iis qui victimis et hostiis utebantur detecta sunt? quot ex aliis prodigialibus signis innotuerunt? Quibusdam etiam manifestae se species Deorum obtulerunt. Plena tota vita est huiusmodi exemplis. Quot urbes monitis oraculorum conditae, quot morbis et fame liberatae, quot illorum neglectu aut oblivione corruerunt? Quot deductae coloniae sunt et eorum iussa capessentes floruerunt? Quot principes, quot privati eam ob causam adversa secundave fortuna usi sunt? Quot liberis carentes obtinuerunt, quod petebant? Quot daemonum irae subtracti sunt? quot suae in templa irreverentiae poenas dederunt, alii quidem mente excidentes, alii quae fecerant confitentes, alii sibi ipsi mortem consciscentes, alii morbis insanabilibus correpti? Fuerunt etiam quos terrifica vox ex adytis erumpens interficeret. — VII, 35. Celsus Christianos mittit ad Trophonii et Amphiaraei et

Mopsi aedes, ubi ait deos humana forma conspici, non fallaces, sed manifestos? Subdit deos illos videri non semel et quasi praetervolitantes, quemadmodum ille qui hos decepit, sed semper cum volentibus versari. (Cf. VIII, 48. 55. 58. 66.)

In eo etiam Celsum Neoplatonicorum exemplum imitari videmus, quod, ut defendat ridiculum paganorum cultum et ineptas fabulas ab hominum obtrectationibus vindict, ad allegoricas interpretationes confugit. Sic I. III, c. 19. nobis dicit Aegyptios esse ridiculo, proponere tamen multa non spernenda aenigmata; quandoquidem Ideas aeternas, non autem, quod vulgus putat, mox interitura animalia, colendas esse doceant; nos vero stultos esse, qui in iis quae de Iesu a nobis dicuntur, nihil hircis canibusque Aegyptiacis nobilius asseramus. I, 20. (Cf. Porphy. apud Euseb. in praepar. evangel. I. III, c. 11 — 13. p. 115 — 117.)

III, 43. illos a nobis irrideri qui Iovem colunt, quia eius in Creta sepulcrum ostenditur; nihilominus tamen colere nos cum qui sepultus est, nescios quomodo aut qua de causa Cretenses id faciant. — Ubi aperte Celsus allegoricas quasdam, ad quas referri debeat conficta de Iove fabula, innuit rationes.

VI, 42. Veteres de divino quodam bello obscure involuteque scripserunt: ut Heraclitus cuius sunt haec: „si dicendum est commune quoddam bellum et litem esse, omniaque ex discordia gigni et administrari“: et Pherecydes Heraclito longe antiquior in fabula exercitum exercitui adversum exhibet, quorum unius Sædurnum, alterius Ophionem ducem facit. Provocationes narrat et proelia, pacta etiam, nempe utervis primus in Oceanum caderet, illum pro victo habitum iri; utervis vero alterum pepulisset et vicisset, illum coelum occupaturum. In eandem sententiam accipienda esse ait Titanum Gigantumque adversus deos pugnantium mysteria, uti et quae de Typhone, Horo et Osiride Aegyptii fabulantur. — Eodem modo allegorice interpretatur Homeri Iliad. α, v. 590, et ad Iliad. ε, v. 18. haec Iovis ad Iunonem verba, inquit, sunt verba Dei ad materiam, quibus significatur materiam, quae inordinata erat ab initio, aptis vinculis a Deo fuisse colligatam atque ornatam, et quotquot daemones turbas in illa ciebant, in poenam sceleris ab eodem in haec infima loca praecipitatos fuisse. — Quo sensu eadem Homeri carmina cum Pherecydes intelligeret, ait ipsum dixisse: „Infra hanc terrae partem Tartarea regio est, quam

Harpynae et Tempestas, Boreae filiae, custodiunt, et quo Iuppiter illos ex diis detrudit, qui turbas movent.“ Eundem ait habere sensum velum Minervae in ludorum Panathenaicorum pompa omnium oculis expositum. Ipso enim, inquit, indicatur daemon quidam incorruptus et sine matre, qui terrigenarum correat audaciam. (Cf. VII, 28 et 31.) Cf. Porphyrium in libro de antro Nympharum et apud Euseb. in praep. evang. l. III, c. 11. p. 108 — 115.

Nec minus in ea sententia, quam de templis, aris, simulacris Deorum protulit, a vulgi sensu abhorret philosophus noster. Cf. l. VII, c. 62. Nunc ad alia. Ferre non possunt templa, aras, simulacra. Sed neque Scythae, neque Nomades in Libya, neque Seres nullius Dei cultores, neque gentes aliae impiae et barbarae. In hac Persas versari scientia testatur Herodotus his verbis: „Scio Persas his uti legibus: simulacra, aras, templa construi nulla eorum lex jubet, immo apud eos habentur stulti, qui haec construunt. Cuius rei ratio est mea quidem sententia, quod deos ex hominibus ortos non arbitrentur, ut Graeci.“ — Heraclitus quoque sic alicubi loquitur. „Et illis simulacris preces offerunt, quasi si quis cum parietibus colloquium haberet, ignarus quid sint Dii, quid sint heroes.“ — Et

quid illi nos docent Heraclitea sententia sapientius? Ille clam subindicat stultum esse preces ferre simulacris nisi agnoscat, quid sint Dii, quid Heroes. Sic Heraclitus, illi vero nulla exceptione simulacra contemnunt. Si ideo, quod nec lapis, nec aes, nec aurum, quod hic aut ille expolivit, Deus esse possit, ridicula haec sapientia. Ecquis enim, nisi prorsus desipiat, haec Deos esse iudicet, non vero dona diis consecrata, eorumque simulacra? Sin putant neque imagines esse Deorum, siquidem alia sit Deorum forma, id quod et Persis visum est, se ipsi imprudentes condemnant. Aiunt enim Deum hominem fecisse propriam imaginem et forma sibi ipsi similem. Cf. Iambl. de myster. Aegypt. Sect. III, c. 29—31. p. 99—104. c. 28, p. 97. Arnobium adversus gentes l. VI, c. 24.

Iam vero, ut rem ipsam aggrediamur, Origenes in refutatione sua Celsum, talia effatum, Epicureum fuisse contendit, et cum in libro suo, quem ἀντιλογίαν inscripserat, nusquam fere placita Epicurea, saepissime, ut vidimus, Platonica aliorumque philosophorum proferat, cum animi sententiam dissimulasse concludit. Veritum enim fuisse, ne tanquam Epicureus Deos Deique providentiam tollens apud pios aetatis suae homines haud multum Chri-

stianismi accusatione proficeret. Huic Origenis de adversario suo iudicio inter veteres nemo contradixit, recentioribus temporibus Baronius, Spencerus, Ionsius, Basnagius, Valesius, Dodwellus, Fabricius, Buddeus, omnes fere viri docti ante Moshemium, qui modo accuratius rem tractarunt, assensi sunt. Moshemius primus ausus est hanc Origenis sententiam funditus subvertere. Wesselingium, qui in Probabilibus, quamvis paulo ante Moshemium, tamen non tam multis et firmis usus argumentis et dubitantiis contradixit, jure nostro hic praeterimus. Primariae Moshemii rationes, quas in praefatione ad germanicam suam libri Origenis contra Celsum interpretationem scripta proposuit, haec sunt:

1) Celsus omnia affirmat, quae Epicureo necessario erant neganda, providentiam Dei, creationem mundi, immortalitatem animae; omnia credit, quibus Epicurei fidem abrogare solent, spirituum existentiam, magorum efficaciam, Deorum apparitiones, vaticiniorum et miraculorum veritatem, alia huiuscemodi.

2) Loci, quibus Origenes Epicureismi vestigia odoratur, minime Epicureum redolent.

3) Hadriani temporibus vixit Celsus quidam Epicureus, noster eadem fere aetate librum suum

exaravit, quare Origenes idem nomen ac tempus tenere arripiens adversarium suum, quamvis ipse manibus pedibusque obnix faciat, Epicureum fuisse proclamat.

4) Epicurei apud severiores id temporis homines despectui habebantur, quare Origenes calumnia sua adversarium deprimere studet.

5) Origenes ex tota antiquitate solus pronuntiat Celsum fuisse Epicureum.

6) Origenes ipse nonnullis libri sui locis dubius haeret de opinionis suae veritate.

7) Nulla philosophorum secta minus, quam Epicurei, placita sua dissimulabat, e contrario neque Diis, nec sacerdotibus, neque oraculis, nec miraculis, nec vaticiniis parcere solebat.

8) Nullus amplius Epicureus Celsum socium suum agnovisset, si tam aperte et impudenter mentitus esset.

9) Minime Celso verendum erat, ne Epicurei nomen prae se ferendo nullos in vituperandis Christianis assecclas habiturus esset; nam plurimos inter divites, nobiles, potentes Epicurus illa aetate amicos numerabat, et Celsus, ut libro suo aperte prodit, primariis viris placere cupiebat, Christianis

opprobrio ducens, quod nullos magnae auctoritatis homines religionis suae socios haberent.

Quare Moshemii sententia est, Celsum Ecclesiorum philosophiae nomen dedisse, quae quamvis undecumque probabilissima eligeret, in gravissimis tamen doctrinis Platonem secuta sit, ab Epicureorum placitis maxime abhorrens.

Moshemii disputatio recentioribus imprimis temporibus magnos doctissimorum virorum, Keilii, Flüggeii, Danzii, Neanderi plausus excitavit; exstitit nuper demum Origenis vindex Fengerus, qui scripsit librum de Celso, Christianorum adversario, Epicureo. Etiam Tzschirnerus, qui in historia Apologeticae p. 225¹ — 225³ Moshemii vestigia legerat, in libro, qui inscribitur: *Der Fall des Heidenthums* p. 325 — 326. sententiam priorem retractans eo magis inclinatur, ut Origenem verum vidisse existimet. Sic enim loquitur: Auch reichen die vorhandenen Data hin, um ihn in das Zeitalter des Marcus Aurelius zu setzen (cf. Fengerum libr. laud. p. 7.), ob wir gleich sonst von seiner Persönlichkeit nichts wissen, mit einiger Wahrscheinlichkeit nur, daß er in Alexandrien gelebt habe, behaupten können, weil er von ägyptischen Tempeln und Gebräuchen, als ob er aus eigener Anschauung

sie kenne, redet, eines Aufenthaltes in Phönicien gedenkt und Bekanntschaft mit den Gnostikern verräth, und die Frage, ob er ein Epicureer oder Platoniker gewesen sei, wohl werden unentschieden lassen müssen. Tum vero opinionem, Celsum fuisse Epicureum veram mentem dissimulantem et ad impugnandos Christianos Platonicis scitis utentem, tanquam verisimiliorem breviter exponit. Et p. 326. sq. annot. 1. addit: Was für die Meinung, daß Celsus ein Platoniker gewesen sei, gesagt werden kann, das hat Moshem in der Vorrede zu seiner Uebersetzung der acht Bücher des Origenes wider den Celsus p. 25 ff. gesagt, und lange Zeit habe ich ihm beigestimmt. Jetzt aber scheint mir doch die oben ausgedrückte Ansicht die richtigere, bei welcher man noch überdem den Vortheil hat, daß man nicht mit dem Origenes, welcher ihn wiederholt für einen Epicureer hält, sich entzweien muß. Qui praeterea ab hoc de genuina Celsi philosophia iudicio non discesserunt Gieselerus (Lehrbuch der Kirchengeschichte, dritte Auflage, erster Band p. 133.) et Hasius (Kirchengeschichte p. 59. b.), novis certe argumentis ad confirmandam comprobendamque Fengeri et Tzschirneri disputationem usi non sunt.

Iam primum prolatas a Fengero rationes, quibus Moshemii gravia sane argumenta evertere tentat,

per totum eius librum dispersas colligamus, et, quantum fieri potest, accurata trutina ponderemus. In quo illud lectorem benevolum praemonitum esse volumus, ne, si ubique fere contra Fengerum nos a Moshemii partibus stantes viderit, inde nos et ipsos Moshemii sententiae totos esse addictos, praeproperè coniiciat. Nihil aliud enim in prasenti quidem nobis propositum est, quam ut ostendamus, Fengerum certe in refellendo Moshemio rectam viam non esse ingressum.

Primo Moshemii argumento nihil adversatur Fengerus, sed quae Celsus ab Epicuro dissidentia protulerit, ea omnia mera animi dissimulatione prolata esse contendit. At haec ipsa quaestio est, utrum sincere egerit Celsus, nec ne.

Contra secundum Moshemii argumentum Fengerus (l. I. p. 100. sqq.) imprimis ex l. IV, c. 75. ostendere conatur, Celsi male occultatum Epicureismum re vera nonnunquam pellucere. Ibi enim Christianorum adversarius hominem praecae-teris animalibus obiectum negat esse curae divinae, et bestiis si non maiorem, certe parem hominibus dignitatem vindicare studet. Origenis verba haec sunt: „Primum putat Celsus tonitrua, fulgura, pluvias non esse Dei opera. — Deinde: Etsi daretur

haec Dei opera esse, non magis hominibus alendis facta sunt, quam stirpibus, arboribus, herbis et spinis. Tum ille: Etiam si dixeris illa (videlicet arbores, stirpes, herbas et spinas) hominibus nata esse, cur dices ea magis hominibus nasci, quam ferissimis animantibus, ratione privatis? —

Non recte quidem, meo iudicio, Moshemius initium huius loci sic interpretatur, quasi Celsus dicat, tonitrua, fulgura, pluvias, naturales suas habere causas, itaque non immediate, sed mediate tantum a Deo esse profecta; neque tamen ideo haec sententia Epicurea statim habenda est. Nam tales sententias, quamvis praecipue ab Epicureis propositae fuerint, tamen in aliorum quoque philosophorum scriptis inveniri, iam Wesselingius in Probabilibus suis p. 190. docuit. Sic enim item Academici quidam senserunt apud Ciceronem Acad. quaest. I. IV, c. 38. „Cur Deus omnia nostri causa cum faceret (sic enim vultis), tantam vim natricum, viperarumque fecerit? cur mortifera tam multa pernicioiosa, terra marique disperserit? negatis haec tam polite, tamque subtiliter effici potuisse sine divina aliqua solertia; cuius quidem vos maiestatem deducitis usque ad apium formicarumque perfectionem: ut etiam inter Deos Myrmecides aliquis, mi-

pudenter impiam suam doctrinam protulisse. tamen in defendendo paganismo Epicuri philosophia necessario iis erat deponenda. Omnino ethica Epicuri philosophia tam lubrica, remissa et a rigore aliena fuit, ut nulla causa sit, cur statuamus, eam si modo idonea adesset ratio, simulationem aut dissimulationem detrectaturam fuisse. —

Sed haec ipsa idonea causa, nostro iudicio, absuit. Epicuri sodalis nunquam defendendi paganismi consilium in animum induxisset, et sine dubio Celsus, si Epicureus fuit, tantum abfuisset, ut ethicae religionis patrocinium susceperet, ut Christianam modo, eodem quo polytheismum risu et opprobrio, persecutus esset. Tum temporis enim minime locum habuit, quod Cicero de Epicuro ipso pronuntiat de nat. Deor. I, 30. cum ne in offensionem Atheniensium caderet, verbis reliquisset Deos, re sustulisse. Nulla enim tum offensio verenda erat, cum Epicurei non celata impietate libere docerent, atque adeo ut ceteri philosophi ex aerario publico quotanni praemio afficerentur, teste Luciano Eun. c. 3.: *συντέτακται μὲν, ὡς Πλάμηνδε, ὡς αἶσθα ἐκ βασιλέως* (Marc. Aurel. intellige) *μισθοδορεῖ τις οὐ γὰρ ἄλλῃ κατὰ γένη τοῖς φιλοσόφοις· Στωϊκοῖς λέγῃ, καὶ Πλατωνικοῖς, καὶ Ἐπικουρείοις, ἐπὶ καὶ τοῖς ἐκ τοῦ Περρ-*

πάτοι, τὰ ἴσα τοῖτοις ἅπασιν. Cf. Philostr. in Vit. Sophist. II, p. 566. Dio. Cass. LXXXI

Praeterea hoc loco ipse suo se gladio iugulat Fengerus. Supra enim Origenem summa tantum cum imprudentia fraudem minime celandam commissurum fuisse, pronuntiaverat; quidni idem de Celso contendere licet?

Epicureo sane cum Lucretio (de rer. nat. I. 56. sqq.) dicendum erat:

Humana ante oculos foeda quom vita iaceret
In terris, oppressa gravi sub religione,
Quae caput a coeli regionibus ostendebat,
Horribili super adspectu mortalibus insans;
Primum Graius homo mortaleis tendere contra
Est oculos ausus, primusque obistere contra:

Quare religio pedibus subiecta vicissim
Obteritur; nos exaequat victoria coelo.

Cf. ibid. 921 I. III, init. IV, init. VI, 50. sqq.
ipsum Epicurum in epistola ad Menoeceum apud
Diog. Laërt. I. X.: ἀσεβῆς δὲ οὐχ ὁ τοῦς τῶν πολλῶν
θεοῦς ἀναιρῶν, ἀλλ' ὁ τὰς τῶν πολλῶν δόξας
θεοῖς προσάπτων.

Epicureus cum Lucretio (libr. I. III, 418. sqq.) canebat:

Nunc age, natos animantibus et mortaleis
Esse animos, animasque levis, ut noscere possis,
Conquisita diu, dulcique reperta labore,
Digna tua pergam disponere carmina vita.

Tu face utrumque uno subiungas nomine eorum,
Atque animam verbi caussa quom dicere pergam,
Mortalem esse docens; animum quoque dicere credas:
Quatenus est unum inter se, coniunctaque res est.
et q. sqq.

Cf. Epicurum I. I.: τὸ γρικωδέστατον οὖν τῶν κακῶν ὁ θάνατος οὐδὲν πρὸς ἡμᾶς· ἐπειδὴ περ ὅταν μὲν ἡμεῖς ὤμεν, ὁ θάνατος οὐ πάρεστιν· ὅταν δὲ ὁ θάνατος παρῇ, τότε ἡμεῖς οὐκ ἐσμέν.

Quomodo vero is, qui talia dixerat, (et quivis Epicureus sic locutus est), sine summo omnium proborum virorum contemtionis timore, religionem animique immortalitatem, ut supra Celsum fecisse vidimus, defendere potuit?

Simul iam concidunt, quae Fengerus octavo Moshemii argumento opposuit. Opinatur quidem (p. 77.), Celsum non tam ad Epicureorum sodalitatem, arcto sane societatis vinculo coniunctam, pertinuisse, quam sua auctoritate et consilio Epicuri placita probasse. Verumtamen concedamus, cum Epicureorum familiaritatem fugisse, (quamquam coacta est minimeque simplex haec opinio,) etiam si fuerit Celsus suo quasi Marte Epicureus, scriptis certe, Origene teste, Epicureismum suum prodiderat. Cf. Origen. contr. Cels. I, 8.: εὐρίσκεται μὲν γὰρ ἐς ἄλλων συγγραμμάτων Ἐπικουρέιος ὢν. Haec vero

scripta magnam partem cum ante suum λόγον ἀληθεῖ confecisse, necesse est. Nam hunc librum certe non ante Marcum Aurelium (cf. Fenger. p. 7.), itaque si iam Hadriani temporibus floruit (cf. Orig. c. Cels. I, 8.), proveciori aetate composuit. Quare de Epicureismo eius, cum ἀληθεῖ λόγον scriberet, omnibus constabat. Nonne igitur mentem suam celans non modo Epicuri sodalibus, quos cum missos fecisse, ἐκόντες ἀεκοῦντι γε θυμῷ cum Fengero paulisper ponamus, sed omnibus omnino probi ingenii hominibus sorduisset atque in eorum contemptum vocatus esset?

Iam vero quantopere Epicuri discipuli et in magistri verba iuraverint, et sibi invicem adhaeserint ex plurimis veterum testimoniis patet, cf. Diog. Laërt. I X, p 269. ex ed. Menagii: οἱ τε γνῶριμοι πάντες ταῖς δογματικαῖς αὐτοῦ (sc Epicuri) σεῖρήσι προσκατασχέδεις. Senec. Epist. 33.: Apud istos (Epicureos) quidquid dicit Hermachus, quidquid Metrodorus ad unum refertur. Omnia, quae quisquam in illo contubernio locutus est, unius ductu et auspiciis dicta sunt. Themistius quoque Or. IV. ea, quae ab Epicuro constituta sunt, non secus quam Solonis leges Atheniensi, aut Lycurgi Lacedaemonio servari ait. De Epicureorum amicitia cf. Cicer.

de finib. I, 20.: Tria vix amicorum paria reperiuntur, ut ad Orestem pervenias profectus a Theseo. At vero Epicurus, una in domo et ea quidem angusta, quam magnos, quantaque amoris conspiratione consequentes tenuit amicorum greges? quod sit etiamnum ab Epicureis. Adde locum insignem Numenii Pythagorici apud Eusebium in Praep. Evangel. I, XIV, c. 5, quem totum hic exscribimus, quia imprimis ad labefactandam Fengeri opinionem, per se non satis firmam, facere videtur: καὶ γὰρ με δάκνει, ὅτι μὴ πᾶν ἔπαθόν τε καὶ ἔδωκεν, (sermo est de Platonicis,) σώζοντες τῷ Πλάτῳ κατὰ πάντα πᾶν πᾶσαν ὁμοθυμίαν · καὶ τοὶ ἄλλοις ἦν αὐτοῖς ὁ Πλάτων, οὐκ ἀμείνων μὲν Πυθαγόρου τοῦ μεγάλου, οὐ μέντοι ἴσως οὐδὲ φαιδρότερος ἐκείνου · ὃ συνακολουθοῦντες, σεφδέοντες τε οἱ γνῶριμοι, ἐγένοντο πολυμητιέστεροι αὐτῷ τῶν Πυθαγόραν · τοῦτο δὲ οἱ Ἐπικούρειοι, οὐκ ὠφελον μὲν, μαθόντες δ' οὖν, ἐν οὐδενὶ μὲν ὥφθησαν Ἐπικούρῳ ἐναντία δέμενοι οὐδαμῶς, ὁμολογήσαντες δὲ εἶναι σοφῶς συνδεσμένους, καὶ αὐτοὶ διὰ τοῦτο ἀπέλαυσαν τῆς προσήσεως εὐκούς · ὑπὲρ δὲ τε ἐκ τοῦτου ἐκίψον τοῖς μετέπειτα Ἐπικουρείοις, μηδ' αὐτοῖς εἰπεῖν πῶς ἐναντίον οὔτε ἀλλήλοις, οὔτε Ἐπικούρῳ μηδὲν, ὅτου καὶ μνησθῆναι ἄλλοι, ἀλλ' ἔστιν αὐτοῖς παρανόμημα, μᾶλλον δὲ ἀσεβησία, καὶ κατέγνωσαν

Epicuri tabernaculo sedem fixisse, planeque in irreligiosis illius sententiis substituisse, coniectat. Licere enim nobis hypothese indulgere ad rem satis miram, sed in facto positam, explicandam. Potuisset Fenigerus sententiam suam faceto sane Arcesilai effato probabilem reddere, qui caussam reddens cur Epicurei nunquam in aliam scholam transirent: ἐκ μὲν γὰρ ἀνδρῶν, inquit, γάλλοι γίνονται, ἐκ δὲ γάλλων ἄνδρες οὐ γίνονται. (Cf. Diog. Laërt. IV, 43.) Sed ne Origenem quidem rem *in facto* positam esse (sc. Celsum nostrum ἐξ ἀνδρῶς γάλλον γεγενέναι), indubitate affirmare, iam supra probavimus. Nobis contra verus ac solidus rei status hic videtur. Origenes, cum Celsum quendam Epicureum, cuius scripta ipse legerat, eodem, quo adversarium suum tempore vixisse, memoriae proditum esset, nullam hic personarum diversitatem intercedere, concludit. Liberum tamen lectoribus suis iudicium relinquens, quamvis ipse sibi ita persuasisset, eadem omnium animos persuasione imbuere, non est aggressus. Hoc proprii suffragii ius Moshemius cupide arripens, rationibus adductus haud sane spernendis, aliam sententiam ferendam esse statuit. Nos igitur, excusso omni autoritatis iugo, quasi integri ad quæstionem accedentes, rem denuo in controversiam

vocabimus. Origenis arbitrium non magis, quam ipse eo lectores devincere studet, nos obstrictos tenet, Moshemii argumentorum gravitatem agnoscimus. Itaque videamus, annon fortasse nullo nominis splendore occaecati, liberæ disceptationis veniam sollicitè nobis vindicantes, sponte Origeni quodammodo concedamus, quod falsis argumentationibus recusavimus.

Et primum quidem illud nos advertit quod Moshemius, Celsum ad Eclecticorum (Neoplatonicorum) scholam refert (Praef. ad Or. c. Cels. interpr. germ. p. 41.) his verbis: In welche Schule diese Weisheit gehöre, ist nicht schwer zu errathen. So spricht Plato, so spricht Philo der Jude, so spricht Plotinus, Porphyrius, Iamblichus, so spricht das ganze Heer derjenigen, die sich nach dem Plato und Pythagoras theils mit Recht, theils ohne Ursache nennen.

Recte quidem Moshemius asserit, Celsum non aliter loqui ac Platonem, Philonem, Plotinum, Porphyrium, Iamblichum; at quamvis non aliter loquatur, aliter tamen sentit. Ubi ille ardor animi, servidus religionis amor et desiderium, alta ingenii indoles, sublimes cogitationes, quae omnia in illis viris, tanquam semina quaedam et scintillulas divinae gratiae et lucis, quae tamen in Christo iis non illu-

xerit, si licet per verbum divinum libenter agnoscimus? Quam frigida contra apud Celsum omnia, quam languidus et affectatus religionis sensus! Ne unam quidem propriam sibi et genuinam, quae philosopho digna esset, sententiam philosophicorum illo verborum fabricator, Platonis simia, protulit. Loquimur sine ira et studio, quorum causas procul habemus. At quis iudex acutus et incorruptus ultro nobis accedet. Nonne ridiculus esset, si quis tibi de Celso narraret, quod de Plotino traditum legimus, eum credidisse numen supremum, forma indutum nulla, et plane inenarrabili modo quater sibi apparuisse; quod Porphyrius semel tantum sibi sexagesimum octavum aetatis annum agenti contigisse professus est? (Cf. Porphyr. in Vit. Plotin. ex edit. Ficin. p. 16.) Quomodo hoc congrueret cum Celsi heu quanta loquacitate, quae sane divini alicuius spiritus apparitionem deterrere atque in fugam convertere potuisset, quippe quae profundo animi silentio, summaque mentis intentione excipi vellet!

Iam vero quam petulans Celsus fuerit irrisor, quam scurrili et improba dicacitate sanctissimam Christianorum in Iesum, Dominum nostrum, fidem conculcare, ridiculam reddere atque in omnium ad-

ducere ludibrium et execrationem studuerit, iam ipse Origenes, religionis Christianae strenuus vindex et adsertor, locis nonnullis recte notavit (cf. II, 3.: οὐ γὰρ περιέκειτο αὐτῷ φιλαλήθως ὅλα τὰ κατὰ τὸν τόπον ἐτάσαι ἢ ἢ τι χρησίμουν εὐρίσκει παραδέξεται· ἀλλ' ὡς ἐχθρὸς καὶ ὅλος τοῦ ἀνατρέπειν ἅμα τῷ ἀκοῦσαι γεινόμενος τὰ τοιαῦτα ἀνέγραψεν. III, 22.: ὁ βωμολόχος Κέλσος. IV, 23.: συτήθως ἑαυτῷ γελῶν. I, 39. II, 36. III, 55. IV, 10.), et nos ipsius Celsi ludicris nonnullis effatis ex ingenti eorum farragine electis iam probabimus. Nam cum haec quaestionis nostrae pars mere sit, ut ita dicam, psychologica, naturalem Celsi indolem lectori non modo in memoriam revocare, sed etiam vivide ante oculos sistere, oportet.

I, 39. Pulchrane erat Iesu mater, atque idcirco illam Deus, quem sua natura non patitur humanae formae amore capi, amplexus est? An illum non dedecebat deperire mulierem, quae nec opibus pollebat, nec regio erat genere, utpote quam ne in vicinia quidem ullus cognoscebat? Illam nec divina potestas nec oratio ad faciendam fidem apposita servavit, quominus odio habita a fabro expelleretur. Nihil igitur horum omnium ad regnum Dei pertinet.

II, 36. Et sanguis ille, qui e corpore in crucem sublato fluxit, fuitne

Huic similis, sacro qui manat corpore Divum?

III, 17. Celsus res nostrae fidei cum Aegyptiorum rebus comparare vult: „ad quos si accesseris, statim se offerunt splendida fana et luci, magna pulchraque vestibula, admirabilia templa, eximia circumquaque umbracula, ceremoniae religiosae admodum et arcanis refertae: postquam autem ingressus es et ad penetralia pervenisti, cernis adorari aut felem, aut simiam, aut crocodilum, aut hircum, aut canem.“ Habes locum plane similem apud Lucianum in Imaginibus c. 11.: καὶ γε αἱ τοιαῦται ὁμοιαί μοι δοκοῦσι τοῖς Αἰγυπτίοις ἱεροῖς· κακεῖ γὰρ, αὐτὸς μὲν ὁ νεὺς κάλλιστός τε καὶ μέγιστος, λίθοις τοῖς πολυτελέσιν ἡσκημένος, καὶ χρυσοῦ καὶ ραφαῶς διηνδισμένος· ἔνδον δὲ ἦν ζήτησις τὸν θεόν, ἢ κίθηκός ἐστιν, ἢ ἵβις, ἢ τράγος, ἢ αἴλουρος· unde, Celsum Luciani scripta legisse, facile conicias.

III, 55. Et in privatis aedibus videre est lanifices, sutores, fullones, imperitissimum quemque et rusticissimum coram senioribus et prudentioribus patribus familias nihil audere proloqui; ubi vero seorsum nacti fuerint pueros et mulierculas aeque ac ipsi imperitas, mira quaedam disserunt: non au-

diendos esse patrem et praeceptores, sibi esse credendum; illos delirare et mente esse captos, nihil vere honesti aut videre aut facere posse nugis inanibus praeoccupatos; se solos scire, quomodo vivere oporteat, si dictis adiungant fidem, felices fore, totamque familiam. Interea dum haec loquuntur, si vident aliquem ex praeceptoribus, ex prudentioribus, aut patrem ipsum accedere, qui timidiore sunt, ii tremefacti silent; sed ferociore pueris autores sunt, ut habenas excutiant, insusurrantque ad aures, se nec posse, nec velle illis, praesentibus patre et praeceptoribus, quidquam boni explicare; aversari se stultitiam et saevitiam horum hominum perditorum et extrema nequitia praedictorum, qui ipsos punirent; sed si quid discere velint, oportere, ut, relictis patre et praeceptoribus, eant cum mulierculis et sodalibus in conclave mulierum, aut in sutoriam officinam, aut in fulloniam, ibi quod perfectum est edocendi; atque sic persuadent.

IV, 15 et 16. Postquam Deus ignem iniecerit ut coquus, tum cetera quidem tostum iri, sed se solos (sc. Christianos) evasuros incolumes.

V, 64. Haereticorum quorundam nomine sive vera sive fictitia afferens, dicit quosdam apud Christianos „aurium cauteria“ appellari, alios „aenig-

illa cum proclis coturnicum conferens; et ipsos ait ob senectutem inertes et delirantes desinere sibi invicem infensos esse, filiosque pugnare sinere. Instus sane hic est Origenis stomachus: ὅπερ οὖν εἶπεν ἐν τοῖς ἀνωτέρω, τοῦτο γήσομεν πρὸς αὐτόν, ποία γράως καταβαυκαλῶσα παιδίον οὐκ αἰδουμένηται τοιαῦτα λέγειν, ὅποια οὗτος ἐν τῷ ἐπιγραφομένῳ ἀληθεῖ λόγῳ; δεῖον γὰρ αὐτόν πραγματικῶς στῆναι πρὸς τοὺς λόγους, ὃ δὲ εἰσας τὰ πρᾶγματα παίζει καὶ βωμολοχεῖ, οἰόμενος μίμους γράφειν ἢ τινα σκώμματα, οὐκ ὁμῶν, ὅτι ἡ τοιαύτη ἀγωγή τῶν λόγων παρὰ τὴν πρόθεσιν τὴν αὐτοῦ ἐστίν, βουλομένου καταλιπόντας ἡμῶς χριστιανισμόν προσέχειν αὐτοῦ τοῖς δόγμασιν. ἅτινα εἰ μὲν ἐσεμνολόγει, τάχα πιθανώτερα ἦν. ἐπεὶ δὲ χλευάζει, καὶ παίζει, καὶ βωμολοχεῖ, γήσομεν, ὅτι ἀπορία σεμνῶν λόγων (οὐ γὰρ εἶχεν αὐτοὺς, οὐδὲ ἠπίεστο,) εἰς τοσαύτην ἐπέπεσε φλυαρίαν.

VI, 78. Praeterea si Deus, ut Iuppiter comediae, longo somno exspectatus humanum genus ab ipsius malis liberatum volebat, quorsum illum quem dicitis spiritum in unum terrae angulum misit? Oportuit simili modo insufflare illum in multa corpora et in universum orbem emittere. At comedus, ut in theatro risum excitaret, scripsit Mercurium ab expergefatto Iove missum ad Athenienses

nutorum opusculorum fabricator, fuisse videatur.“ Eodem capite de Peripatetico Stratone Lampsaceno, Theophrasti discipulo, dicit: „Negat opera Deorum se uti ad fabricandum mundum; quaecunque sint, docet, omnia esse effecta natura“ et q. sqq., imprimis verba: „Sic ille et deum opere magno liberat, et me timore.“ — Deinde sic concludit Academicus: „Nec Stratoni tamen assentior, nec vero tibi; modo hoc, modo illud probabilius videtur.“ — His locis a Wesselingio indicatis adde Cic. de natur. Deor. l. I, c. 13., ubi de eodem Stratone sermo est: „Omnem vim divinam in natura sitam esse censet, quae causas gignendi, augendi, minuendi (immutandique) habeat, sed carcat omni sensu et figura.“ Cf. Lactant. de ira Dei c. 10. August. de civit. Dei l. VI, c. 10. Cic. de Fin. l. V, c. 5.

Vidimus praeterea Celsum in doctrina de Deo et de anima humana explicanda Platoni prorsus assentiri, de mundi vero creatione certam opinionem non proferre. Quare facile fieri potest, ut de hac potissimum doctrina sive dubius haeserit, sive alium quem secutus fuerit. Praeterea constat, physicam Platonicae philosophiae partem prae ceteris et maximis obscuritatibus oppressam nec satis accurate et concinne esse elaboratam atque politam. Quae qui-

dem res philosophum, alias Platoni addictissimum, ut in hac systematis particula ab illo discederet, facile invitare poterat.

Quod ad alterum Celsianae sententiae partem attinet, quam posuimus hanc: „etiamsi dixeris illa hominibus nata esse, cur dices ea magis hominibus nasci, quam ferissimis animantibus?“ non illa quidem omnem omnino providentiae notionem tollit. Possemus ex Aristotelis mente interpretari, qui, Athenagora teste, quae infra coelum sint, nulla providentia regi putavit (τὰ κατώτερα τοῦ οὐρανοῦ ἀπρονοήτα ἐποίησεν, quem locum ascivit Wesselingius l. l.) Cf. Eusebium in praep. evangel. l. XV, c. 50.: Ἀριστοτέλης, μέχρι σελήνης ἤσας τὸ θεῖον, τὰ λοιπὰ τοῦ κόσμου μέρη περιγράφει τῆς τοῦ θεοῦ διοικήσεως. Tatian. contr. Graec. p. 142.: καὶ Ἀριστοτέλης ἀμαθῶς ὄρον τῇ προνοίᾳ θεῖς. Sed magis huc facere videtur Ciceronis efflatum, qui haec habet in libro de natur. Deor. II, 66: „Nemo igitur vir magnus sine aliquo afflatu divino unquam fuit. Nec vero ita refellendum est, ut, si segetibus aut vineis cuiuspiam tempestas nocuerit, aut si quid vitae commodis casus abstulerit, cum, cui quid horum acciderit, aut invisum Deo, aut neglectum a Deo iudicemus. *Magna Dii curant, parva negl-*

gunt.“ Cf. l. III, c. 35. et imprimis c. 39. Cf. Euripid. apud Plutarch. praec. polit. p. 81 l.:

Τῶν ἁγίων γὰρ ἄπτεται

Θεός, τὰ μικρὰ δ' εἰς τύχην ἀνείς ἐσσι.

Similiter Celsus magna tantum i. e. totum universum Deum curare existimavit. Cf. IV, 99.: „Non igitur homini facta sunt haec omnia, ut neque leoni, neque aquilae, neque delphini: sed ut hic mundus, quod opus Dei est, integer et omni ex parte perfectus esset: quapropter eius partes non ita comparatae sunt, ut ad se invicem, nisi secundo, sed ad universum referrentur. *Hoc universum Deo curae est; illud nunquam providentia divina deserit.*“ Cf. Aristot. de mundo c. 2.: λέγεται δὲ καὶ ἑτέρως κόσμος ἢ τῶν ὄλων ταῖς τε καὶ διακόσμησις, ὑπὸ θεοῦ τε καὶ διὰ θεὸν φυλαττομένη. Optime Neanderus (Kirchengeschichte I. p. 174.): „Ihm (dem Celsus) erscheint nach der herrschenden Ansicht des Alterthums das Universum als Ganzes, der einige Selbstzweck der Gottheit, der Mensch nur als Theil des Universums, nicht als Selbstzweck. Was die Christen von einer auf den Einzelnen sich beziehenden Vorsehung, von dem Sorgen Gottes für das Heil jedes Einzelnen lehrten, erscheint ihm daher als eitle Anmaßung.“ — Celsus aliis locis divinam providentiam agnovisse

patet ex ipsis Origenis verbis l. V, c. 3.: *Πευδοποιή-
σεις αὐτοῦ τοὺς λόγους, ἐν οἷς τίθησι θεοὺς καὶ πρό-
νοιαν. IV, 63.: Οὐκ οἶδα δὲ τίνα τρόπον πρόνοιαν
τιθεῖς ὅσον ἐπὶ ταῖς λέξεσι τοῦ βιβλίου τούτου*
et q. sqq.

Itaque si fuit Celsus Epicureus, quae exstant
apud Origenem l. IV, c. 75., cum sensu Epicureo
dixisse, largiri licet; sin minus, hic certe locus Epi-
cureorum scholae eum fuisse ascriptum, minime
efficit.

Alterum Epicureismi vestigium Fengerus in
Celsi de magia decretis deprehendere sibi visus est.
Concedit eum in universum quidem vim magiae
agnoscere, tamen quae una manu donet, eadem
fere altera auferre. Sed haec res altioris est inda-
ginis; quare infra, ubi in disputationis nostrae de-
cursu opportunior sese praebebit quaestionis insti-
tuendae locus, ad eam recurrentes accuratius exse-
quemur. Hoc tantum pro certo affirmaverim, locos, ubi
Origenes Celsi Epicureismum odoratur, fere omnes
esse eiusmodi, ut, nisi quis iam praecudicata opi-
nione accedat, nequaquam ex his solis, accurata
aliorum locorum instituta comparatione, coniecturus
sit, Celsum nostrum fuisse Epicureum (Cf. modo
l. II, c. 41. 42. 60. III, 35. 80. IV, 86. V, 3.)

Contra tertium et quartum Moshemii argumen-
tum ita disputat Fengerus p. 25. sqq., ut tres di-
cat posse cogitari rationes, cur Origenem vera non
scripsisse existimemus, primum inscientiam, deinde
negligentiam, denique fraudem magis vel minus
piam.

Iam primum quod nemo unquam dubitavit,
quam doctus et acutus fuerit Origenes, ex amico-
rum, inimicorum, Eusebii, Porphyrii, Epiphaniï,
Hieronymi testimoniis probat. Quare periculosum
esse, Origenem, qui tam bene omnem philosophiae,
singularumque eius sectarum historiam cognitam ha-
buerit, inscientiae accusare, praesertim si assumas,
Origenem octoginta vel nonaginta annis post Cel-
sum, Moshemium tot saeculis praeteritis vixisse.

Sed interest inter ignorantiam et inscientiam.
Ignorantiae in universum Origenem accusare mi-
nime licet, inscientiae certae cuiusdam rei vel eru-
ditissimum postulare, non iniquum est. Sunt etiam,
quae scire omnino non possumus, sed coniectura
tantum assequi. Haec nescire, nulla contumelia est.
Quod vero Fengerus ad Origenis aetatem Celso
tam propinquam provocat, id nihil aliud est, quam
omni operae criticae viam praeccludere. — Negligentiae
deinde crimine Origenem purgare studet hoc modo:

Cum Origenes ipse dubitet, num alii, quos nominat, libri (I, 68.: οὐκ οἶδα εἰ ὁ αὐτὸς ὢν τῷ γράφοντι κατὰ μαγείας βιβλία πλείονα. IV, 36.: ὁ Ἐπικούρειος Κέλσος, εἴγε οὗτός ἐστι καὶ ὁ κατὰ Χριστιανῶν ἄλλα δύο βιβλία συντάξας) Celso adscribendi sint, crisin videmus ab eo adhibitam esse.

At quaeritur, diligens an negligens fuerit in hac crisi administranda. Illud οὐκ οἶδα et εἰ γε profecto summam diligentiam non prodit. Quid multa? errare, ut est in proverbio, humanum est; quis vero negaverit, etiam doctissimum ac sagacissimum, hominem esse.—Porro ex Fengeri sententia falso Moshemius contendit, Origenem in iudicio de Celsi persona faciendo nihil habuisse, nisi nomen et tempus, cum id Origenes nusquam dicat.

At quaeritur, ubi contrarium dicat? Nam quod ex aliis Celsi libris clarum fieri pronuntiat, eum fuisse Epicureum (cf. I, 8. εὐχίσκεται μὲν γὰρ ἐξ ἄλλων συγγραμμάτων Ἐπικούρειος ὢν), de hoc ipso adhuc sub iudice lis est, num hi libri eiusdem fuerint auctoris.

Fraudis denique culpam a Moshemio Origeni inflictam non male removisse videtur Fengerus. Secutus quidem est Origenes pravum Platonis iudicium, quod exstat I. III. de Republ. p. 389.: Τοῦ

ἀρχουσι δὴ τῆς πόλεως, εἰ πῆρ τισιν ἄλλοις, προσήκει ψεύδεσθαι ἢ πολέμιων ἢ πολιτῶν ἕνεκα ἐπ' ὠφελείᾳ τῆς πόλεως. Τοῖς δὲ ἄλλοις πᾶσιν οὐχ ἁπτόιον τοῦ τοιούτου. V, 459.: συγχρῶ τῷ ψεύδει καὶ τῇ ἀπάτῃ κινδυνεύει ἡμῖν δεήσειν χρῆσθαι τοὺς ἀρχοίτας ἐπ' ὠφελείᾳ τῶν ἀρχομένων. — Testatur hoc Hieronymus, qui in Apologia I. contr. Rufin. Tom. II. Opp. p. 138. ipsam Origenis de hoc argumento orationem ex amisso eius Stromatum volumine repetit. Ad hanc rem faciunt haec imprimis verba: „Homo autem, cui incumbit necessitas mentiendi, diligenter attendat, ut sic utatur interdum mendacio, quomodo condimento atque medicamine, ut servet mensuram eius, ne excedat terminos. — — — Ex quo perspicuum est, quod, nisi ita mentiti fuerimus, ut magnum nobis ex hoc aliquod quaeratur bonum, iudicandi simus quasi inimici eius, qui ait: Ego sum veritas.“ — Grave sane testimonium, quod non nimis favet Origenis fidei. Huic accedat alterum ex Origen. Praefat. ad libr. contr. Cels. c. 5. petitem, ubi inter ἀπάτην κενήν et οὐ κενήν distinguit, quam ne Deo quidem indignam esse contendit. Tamen non gravatim Fengero concedimus, ipsum Origenem, quanvis falsae de mendaciorum usu deditum opinioni, tam in vita, quam in scriptis ita ingenuum ac

sincерum apparere, ut perniciosae illius sententiae usum fecisse videatur nullum. Libri IV. capiti 19, quem locum citat Fengerus, adde imprimis III. 16, ubi Origenes bonum adversarii dictum agnoscit his verbis: καίτοιγε, γίλη γὰρ ἡ ἀληθεία, φησὶ πρὸς τοῖς τελευταίοις ὁ Κέλσος et q. sqq. V, 54.: ἐπεὶ δὲ φιλαλήθως τὰ κατὰ τὸν τόπον ἐξετάζομεν. VIII, 76.: εἰ δὲ ποῦ τι ἀληθὲς λέγεται (sc. a Celso), τοῦτ' ἀφιλονεικῶς, ὥς καλῶς εἰρημένῳ, μαρτυρήσωμεν. Omnino si Origenes tantum momentum in eo positum esse putasset, ut Celsum Epicureum fuisse lectoribus suis, repugnante adeo veritate, persuaderet, non movisset ipse, ut postea videbimus eum fecisse, aliquot locis ea de re dubitationem. Immo tam firma Celsi calumniis opposuit argumenta, ut, adversarium suum Epicureismi crimine infamare, haud multum ipsius interesse potuerit. Hoc certe commodum mendacio sibi non peperisset. Deinde etiamsi hanc fraudem in hominem tam impium sibi licitam, propositoque suo utilem esse existimasset, maxima tamen fuisset imprudentia, fraudem committere, quae tam facile subolare atque detegi posset et detecta sibi omnem auctoritatem detrahere deberet. Nemo vero antiquitatis temporibus, ne inter adversarios quidem, hoc Origenis dictum unquam, quan-

tum quidem comperire potuimus, in dubium vocavit. — Malignitatis omnino tum demum scriptor insimulari potest, si exstiterunt et Origeni nota fuerunt certa quaedam de Celsi persona testimonia, quae eum Epicureorum sectae non adhaesisse probarent; sin minus, Origeni suum sibi iudicium formare licebat, quod, sive rectum fuerit sive falsum, mendacium certe appellari nequit.

Contra quantum Moshemii argumentum Fengerus p. 32. sqq. scholiastae ad Luciani Pseudomantin testimonium affert. Is de Celso, cui Lucianus hunc librum suum dedicaverat, haec dicit: Οὗτός ἐστι Κέλσος ὁ τὴν κατὰ ἡμῶν μακρὰν γλυυαρίαν ἐν ὀκτὼ γράμμασι βιβλίῳ. ἔδει πρὸς ἰσάριθμον ἀντεξαγόμενος πρόδεσιν ὁ σκουδαίωτατος ἀντεῖπεν Ὀριγένης μεστοῦς ἀπάσης σοφίας καὶ εὐσεβείας ἐξυφηνάμενος λόγους καὶ λῆρον ἀποφάντας τὸ θαυμαστὸν αὐτοῦ σκούδασμα. Sed cum Luciani scholiastae ita negligenter hactenus sint tractati, ut nihil certi de pretio et aetate eorum possit statui atque definiri, Moshemio Fengerus concedit, non multum huic testimonio ponderis esse attribuendum. — Attamen scholiasten nostrum minime fuisse e servili imitatorum pecore, ita ut ea modo repetiisset, quae apud Origenem invenisset. Nam de Epicureismo Celsi proprie

non loqui scholiasten; modo tradere, cum Celsum, cui Lucianus Alexandrum suum dedicaverit, esse eundem, contra quem Origenes scripserit; et hac de re sane nihil apud Origenem legisse, qui ne verbo quidem illius scripti Lucianei faciat mentionem.

At qui negari potest, scholiasten sententiam suam simplicissima ex Origenis verbis effecisse conclusione? Nam si duo tantum, Origene teste I, 8, fuerunt Celsi Epicurei, quorum alter Hadriano imperatore et postea floruit, si hoc eodem tempore et Celsus noster et Luciani amicus vixerunt, ambo Epicurei, nonne inde unicuique perspicuum est, utrumque unam eandemque fuisse personam? Praeterea I. I, c. 68. ipse Origenes innuit, Celsum, librorum contra magiam scriptorem, eundem illum fuisse Christianorum adversarium.

Similiter Eusebii (hist. eccles. VI, 36.) testimonium de Celsi nostri Epicureismo corrui. Ipse quidem Fengerus non repugnat, fieri potuisse, ut Eusebius solum Origenis iudicium secutus sit, sed cum fontes suos non nominet, quid impedit, interrogat, quominus vel alios quoque autores secutus fuerit, vel ipse varia Celsi scripta revolverit? — Responsio in promptu est: Quid impedit, nos contra

interrogamus, quominus Origenem tantum exscripserit? — Hoc non est argumentari, sed argumenta extorquere. Num ipsa Eusebii verba: ἐν τούτῳ καὶ τὰ πρὸς τὸν ἐπιγεγραμμένον καὶ ἡμῶν Κέλ σου τοῦ Ἐπικουρείου ἀληθῆ λόγον ὁκτὼ τὸν ἀριθμὸν συγγράμματα συντάττει (sc. Origenes), propriae et accuratoris indagacionis speciem prae se ferunt? — Ita quae Eusebius de Crescente, cynico philosopho, Christianorum adversario, noverat (hist. eccl. IV, 16.), ex Iustino tantum et Tatiano hausta esse videmus.

Ne sextum Moshemii argumentum Fengerus p. 19. sqq. omnino dissolvit. Nimirum re studiosius pensitata sane Origenis de Celsi Epicureismo iudicium inconstans fuisse invenies.

L. I, c. 68. Origenis verba haec sunt: ὁρᾷς ὡς διὰ τούτων οἶονεὶ παραδέχεται (ὁ Κέλσος) μαγίαν εἶναι· οὐκ οἶδα εἰ ὁ αὐτὸς ὢν τῷ γράψαντι κατὰ μαγείας βιβλία πλείονα, ubi Fengerus adnotat: Non de Epicureismo Celsi dubitat Origenes, sed se nescire fatetur, num Celsus idem sit, qui plures contra magiam libros conscripserit. — At I. I, c. 8. Origenes dixerat: δύο δὲ παρειλήφαμεν Κέλσους γεγονέναι Ἐπικουρείους· τὸν μὲν πρότερον κατὰ Νέρωνα τοῦτον δὲ, κατ' Ἀδριανὸν καὶ κατωτέρω. Iam vero scriptor

ille librorum contra magiam Hadriani temporibus et postea vixit. Fuit Luciani amicus, Epicureus. Cf. Lucian. Pseudom. c. 21.: καὶ μάλιστα σοῦ (Celsum alloquitur) ἐν οἷς κατὰ μάγων συνέγραψας καλλιφαῖς τε ἅμα καὶ ὠφελιμωτάτοις συγγράμμασι καὶ δυναμένοις σωφρονίζειν τοὺς ἐντυγχάνοντας, ἱκανὰ παραδεμένοι, καὶ πολλῶ τοιῶν πλείονα. c. 47.: "Εν γοῦν καὶ γελοιότατον ἐποίησεν ὁ Ἀλέξανδρος· εὐρὼν γὰρ τὰς Ἐπικούρου κυρίας δόξας, τὸ κάλλιπτον, ὡς οἶσθα, τῶν βιβλίων καὶ κεφαλαιωδῶς περιέχον τῆς τάνδρος σοφίας δόγματα et q. sqq. c. 61.: τὸ πλεόν, ὅπερ καὶ σοὶ ἦδιον, Ἐπικούρῳ τιμωρῶν, ἀνδρὶ ὡς ἀληθῶς ἰερεῖ καὶ θεσπεσίῳ τὴν φύσιν καὶ μόνῳ μετ' ἀληθείας τὰ καλὰ ἐγνωκότε καὶ παραδεδωκότε καὶ ἐλευθερωτῇ τῶν δμειλησάντων αὐτῷ γενομένῳ. Si igitur dubitat Origenes, num Celsus noster librorum contra magiam autor sit, necessario etiam dubitat, num Epicureus fuerit. Nam duo Hadriani temporibus Epicurei, ipso Origene teste, non vixerunt.

L. IV, c. 36. Origenes Celsi verba affert, quibus Hesiodum aliosque antiquitatis vates ἐνδέουσι vocat. Quae cum Platone dissentire contendit. (Quamvis non recte omnino. Cf. Plat. Io. p. 533.: πάντες γὰρ οἷτε τῶν ἐπῶν ποιηταὶ οἱ ἀγαθοὶ, οὐκ ἐκ

τέχνης, ἀλλ' ἐνδέουσι οἷτες, καὶ κατεχόμενοι, πάντα ταῦτα τὰ καλὰ λέγουσι ποιήματα. Vid. p. 534. de legg. III, p. 682. Phaedr. p. 245. Apol. p. 22.) Quare sic pergit: ὁ δὲ κρίνειν μᾶλλον Ἠλάτωνος δυνάμενος, ὁ Ἐπικούρειος Κέλσος (εἴγε οὗτός ἐστι καὶ ὁ κατὰ Χριστιανῶν ἄλλα δύο βιβλία συντάξας) τάχα ἡμῶν φιλονεικῶν, οὓς μὴ ἐφρόνει ἐνδέους, ἐνδέους ὠνόμασεν. Fengerus Origenem hoc loco non de Celsi Epicureismo dubitare, sed illud tantum in suspenso relinquere existimat, utrum Celsus noster Epicureus alios quoque duo contra Christianos libros conscripserit, necne. — Sed nimis festinante pede hic transcurrit. Nam quaeritur, cur omnino Origenes parenthesin illam, quae verbis εἴγε incipit, inseruerit.

Duae omnino videntur statui posse interpretandi rationes, prior ut illud εἴγε arcte referamus ad verbum Ἐπικούρειος, ita ut caute restringat Origenis dictum, (sc. Celsum nostrum fuisse Epicureum,) scriptorisque haec sit opinio, Celsum nostrum tum demum esse Epicureum, si non modo ἀληθῆ λόγον, sed alios etiam illos duo contra Christianos libros exaraverit, quibus clariora inerant Epicureismi indicia. Itaque ut rem subtiliorem dilucidius exponamus, Origenes sic ratiocinatur: Ex-

stant Celsi cuiusdam aperte Epicurei libri duo contra Christianos; si Celsus meus idem scriptor est, fuit et ipse Epicureus; at dubito, num idem sit (εἴγε); quare dubito, num iure eum Epicureum nomen.

Sed fortasse altera interpretatio, qua Fengeri sententia defenditur, simplicior videtur. Videlicet Celsus noster modo Hesiodum, aliosque poëtas veteres ἐνθέων cognomine insigniverat; supererat alius Celsi cuiusdam liber contra Christianos, in quo poëtarum illorum fabulas Epicureorum modo irriserat. Tum Origenis sententia haec est: si (εἴγε) Celsus meus Epicureus etiam illa ἄλλα δύο βιβλία composuit, inde apparet, illum Graecos poëtas, non quo re vera ita haberet, sed tantum ut Christianis contradiceret, divinitus afflatus vocasse. Sed tum, meo quidem iudicio, hic potius requiretur verborum ordo: ὁ δὲ κρύπτειν μᾶλλον Πλάτωνος δυνάμενος, ὁ Ἐπικουρείος Κέλσος, τάχα ἤμιν φιλονεικῶν, οὕς μὴ ἐφρόνει ἐνθέους (εἴγε οὐτός ἐστι καὶ ὁ κατὰ Χριστιανῶν ἄλλα δύο βιβλία συντάξας) ἐνθέους ὠνόμασεν. Praeterea si Celsus noster Origeni sine dubio fuit Epicureus, etiam sine illorum duorum librorum testimonio asseruisset, eum laudandis et ἐνθέοις vocan-

dis veterum poëtarum fabulis, veram mentem suam celasse.

Quare nisi parenthesin illam (εἴγε — συντάξας) Origenem plane incogitanter hoc loco adiunxisse dicamus, ex simplicissima interpretatione Origenis de Celsi Epicureismo dubium continet.

De l. IV, c. 83. ἐν πολλοῖς πλατωνίζειν δέλει recte iudicat Fengerus l. l. p. 19. Origenem enim de Celso non dicere ἐν πολλοῖς πλατωνίζειι, sed ipsum verbum δέλει aperte indicare Celsum, ex Origenis sententia, non ex animo philosophiam platoniam professum esse, sed modo speciem eius sibi vindicare quaesivisse. Aliter vero res se habet loco gravissimo l. IV, c. 54.: Φέρε καὶ περὶ τούτων ἐπ' ὀλίγον διαλάβωμεν ἐλέγχοντες τὸν ἥτοι μὴ προσποιούμενον τὴν ἑαυτοῦ Ἐπικουρείον γνώμην, ἢ (ὥς ἂν ἴποι τις) ὕστερον μεταθέμενον ἐπὶ τὰ βελτίω, ἢ καὶ (ὥς ἂν ἕτερος λέγοι) τὸν ὁμώνυμον τῷ Ἐπικουρείῳ. Nam etsi demus Fengeri, quod an dari necesse sit, adhuc dubitare licet, inter tres sententias propositas, primam esse ipsius sententiam, satis superque indicare Origenem, et additamenti ὥς ἂν ἴποι τις et ὥς ἂν ἕτερος λέγοι suam a ceteris, quae modo cogitari possent, distinguere: tamen posse ab aliis aliter

iudicari, Origenes concedit, quod nisi suam opinionem firmis indubitatisque rationibus stabilire non potuisset, nunquam fecisset. Nam si ei pro certo exploratum fuit, Celsum nostrum fuisse Epicureum, non video, quidni aliis quoque ita probare potuerit, ut nulla alia hac de re sententia iniri posset.

Ex tribus locis modo allatis (quibuscum cf. I, 32.: Κέλσον, εἴτε φρονοῦντα εἴτε μὴ πλὴν παρατι-
δεμενον τὰ Ἰδιότωνος. III, 49.: καὶ μάλιστ' ἐὰν Ἐπι-
κούρειος ὢν ἐλέγχῃται [sc. ὁ Κέλσος].) illud insuper
verisimillimum fit, Origenem in formanda sua de
Celsi Epicureismo sententia non certam quandam
et accuratam rerum traditionem, sed suum modo
iudicium secutum esse: de cuius iudicii veritate, qui
erat eius animus candidus et sincerus, ipse inter-
dum dubius haeret, nec certus est suae opinionis.
Praeterea I. I, c. 8. ex aliis scriptis pronuntiaverat
probari Celsi nostri Epicureismum, et ubi illa scripta
citatur, dubitat, num eiusdem sint auctoris.

Contra septimum Moshemii argumentum, simu-
lationem ab Epicureis maxime fuisse alienam, Fen-
gerus p. 75. sqq. sic fere ratiocinatur:

Celsus non modo contra Christianos, sed pro
paganis etiam librum suum composuit; quare quam-
vis in universum concedamus, Epicureos satis im-

et Lacedaemonios fuisse; tu vero non putas, te ma-
gis esse ridiculum, qui Dei filium ad Iudaeos mis-
sum esse contendis?

VII, 9.: Multi, iique sine nomine, quacun-
que data occasione, in templis aut extra templa, id fa-
ciunt maxima facilitate: alii se in urbes et exerci-
tus ingerunt, ibique convocata multitudine, erum-
punt in gestus quasi fatidicos. Singulis promta
haec et usitata sunt: Ego Deus sum, aut Dei filius,
aut divinus spiritus. Venio, quia mundus iam per-
iturus est. Et vos, o homines, perituri estis propter
iniquitates. At ego volo vos fieri salvos, et vos me
rursus videbitis cum coelesti potestate redeuntem.
Beatus, qui nunc me colit: alios omnes in ignem
aeternum iniiciam, simulque regiones et urbes. Qui
nesciunt, quae sibi immincant poenae, ii frustra poe-
nitentiam agent et ingemiscunt; qui vero mihi fidem
habuerint, ego illos aeternum servabo. — His
magnificis promissis adiciunt ignota, fanatica, prorsus
tenebrosa, e quibus ne sapiens quidem eruere
sensum possit, adeo obscura sunt et nullius sen-
tentiae. At stupido cuique aut impostori locum
dant, illa ad quaecumque rem pro libitu accommo-
dandi.

VII, 53. Celsus Christianos sic alloquitur: Quanto vobis satius erat, siquidem novarum rerum desiderio tenebamini, aliquem eorum consecrari, qui generosam oppetere mortem, et in quos fabula, quae divinitatem iis tribueret, non male conveniret? Age, si minus placebat Hercules, Aesculapius, et alii antiquis temporibus celebrati, Orpheum habebatis, virum divino spiritu afflatum, ut fatentur omnes, eumque morte violenta extinctum. Fortasse illum ante elegerant alii. Sed Anaxarchus se offerebat, qui, iniectus in mortarium et contritus crudelissime, ludos faciebat supplicium: „Tunde, inquiebat, tunde Anaxarchi vaginam, ipsum enim non tundis.“ Quae vox est profecto divini cuiusdam spiritus. Sed erant et alii Physici, qui eius disciplinam sectarentur. — Num quid non Epictetum habebatis? qui, cum herus ei crus torqueret, subridens et hac re nihil commotus, „Perfringes“ inquit; cumque ille perfringisset, „Dixin hoc futurum?“ Quid simile Deus vester in supplicio dixit? Et Sibyllam, cuius autoritate quidam e vestris utuntur, si Dei filiam esse dixissetis, probabilius fuisset. — Nunc autem, cum in eius (Sibyllae sc.) scriptis multa impia temere inserueritis, Deum esse vultis eum, qui vitam infamem morte miserabili finivit. Quanto aptior erat

Ionas in ceti ventre conclusus, aut Daniel faucibus ferarum ereptus, aut alii istis adhuc prodigiosiores.

VIII, 38 — 40. Celsus ait Christianos dicere: Ecce accedens ad Iovis aut Apollinis aut cuiuslibet alterius dei simulacrum, contumeliis illud lacesso alapisque caedo, nec tamen ulciscitur. Quibus ipse respondet: Non vides, o bone, esse etiam, qui tuum daemonem non modo coram contumeliis oneret, sed etiam ex omni terra marique expellat, et te, quasi simulacrum illi consecratum, vinculis constringat, trahat ad supplicium, et cruci affigat; nec daemon ille tamen, aut, quemadmodum loqueris, ille Dei filius ex isto poenas repetat? Et Apollinis aut Iovis sacerdotem sic respondentem facit: „Sero molunt deorum molae“ et „In natos natorum et qui nascentur ab illis.“ et c. 41.: Tu malediciis illorum simulacris eaque ludibrio habes; qui, si Baccho ipsi aut Herculi praesenti conviciatus esses, fortasse laetus non discessisses. Sed qui praesentem tuum Deum distenderunt suppliciisque cruciaverunt, ii ob eiusmodi facinus nihil mali passi sunt, sed neque longo post illa tempore. Quid novi ab illo tempore accidit, quod fidem faciat, cum non impostorem hominem, sed filium Dei esse? Ille ipse, qui filium miserat, ut quaedam annuntiaret,

eum postea ita crudeliter excruciatum, ut una cum ipso mandata perierint, neglexit, et tot elapsis saeculis iam nondum expergiscitur. Ecquis tam inhumanus pater? Sed enim, inquis, non contumeliis affectus est, nisi quia fortasse voluit. At quos proscindis iniuriis, illos etiam dicere licet sic tractari velle, et propterea iniurias aequo animo tolerare. Nam paria paribus conferre optimum. Quamquam illi conviciatorem severe puniunt, qui idcirco aut fugit aut latitat, aut captus ad supplicium protahitur.

Sed ohe! iam satis est. Nonne ex hoc disputandi et irridendi genere sive mortis Peregrini scriptorem, sive aliquem eius simillimum agnoscere tibi videris? Num tam iocosus cavillator Ammonii τοῦ Θεοδιδάκτου, Plotini τοῦ μεγάλου, Amelii τοῦ γενναίου, Theodori τοῦ Σαυμασοῦ, Iamblichi τοῦ δειοῦ, Porphyrii τοῦ φιλοσόφου discipulus et sodalis tibi videtur? Si quis ex te quaereret, ad quodnam potissimum systema philosophicum tam laesivi hominem ingenii inclinasse existimes, num gravi Platoniorum scholae, an protervo Epicureorum gregi annumerares? Licet enim in universum ex animo et moribus hominis de eius philosophandi genere coniecturam facere. Plotinus etiam (cf. Vogt Neoplatonismus und Christenthum Th. I, p 141 sqq.)

et Porphyrius Christianos vituperant, nunquam tamen tam leviter et scurriliter rident. Porphyrius Iesum sapientem certe, probum piumque hominem fuisse, concedit (cf. Euseb. in demonstr. evang. l. III, c. 6. p. 134. August. de civit. Dei l. XIX, c. 23.), quamvis ne ipse quidem Servatorem mundi, Deique filium in eo agnoverit. — Quare primum contra Moshem dicere licet, Celsum, quamvis Platonicas sententias proferat, animo tamen fuisse Epicureum.

Iam, quod proximum videtur, ad refellendam alius sententiae affirmationem, quae exstat apud Mosh. Praef. p. 56., nos accingamus. Ibi enim ita loquitur: Celsus ist, daß ich es kurz mache, ein Mitglied der sogenannten eclectischen Parthei, die schon eine geraume Zeit vor ihm zu Alexandrien in Aegypten geblühet und viele derjenigen an sich gezogen hatte, die keine Unterthanen eines griechischen Weltweisen werden und der Weisheit selber nachspüren wollten. Diese Bande wählte frei aus allen Sekten, was ihr das Beste und Wahrhaftigste zu sein schien, und hielt sich doch in den wichtigsten Lehren von Gott, von der Welt, von der Seele, von dem höchsten Gute, von dem Endzwecke des Menschen an den Plato. Man schlage die Schrift des Celsus auf, wo man will, so kommt einem dieser Geist entgegen. Er verachtet keinen der alten Weisen. Er

ziehet sie alle ohne Unterschied an und rühmet sie, den einzigen Epicurus ausgenommen, den die eclecticische Schule eben so wenig als die jüngere platonische leiden konnte. (Cf. eiusdem Moshemii de turbata per recentiores Platonicos ecclesia commentationem in dissert. ad hist. eccl. pert. p. 91, b.) Et Eclecticos quidem, qui proprie sic appellantur, Potamenicos dico et Neoplatonicos (qui an propinqua inter se fuerint cognatione coniuncti, neeno, nihil hic disceptare attinet) recte, meo iudicio, statuit Moshemius, longe ab Epicuro abfuisse, cuius non potuerit non haec secta odio habere dogmata, quod omnem religionem funditus everterent. Sunt quidem apud Clementem Alexandrinum verba quaedam, unde contrariae sententiae aliquid auctoritatis parare possis in Strom. I. I, c. 7. p. 338. φιλοσοφίαν δὲ οὐ τὴν Στωϊκὴν λέγω, οὐδὲ τὴν Πλάτωνικην, ἢ τὴν Ἐπικουρείον τε καὶ Ἀριστοτελικήν, ἀλλ' ὅσα εἴηται παρ' ἑκάστη τῶν αἰρέσεων τούτων καλῶς δικαιουσύνην μετὰ εὐσεβοῦς ἐπισήμης ἐκδιδάσκοντα, τοῦτο σύμπαν τὸ ἐκλεκτικὸν φιλοσοφίαν φημί. Sed ibi, si omnino, de quo mox vidimus, recentiorum Platoniorum scholam tangit, Epicureos etiam inter alias sectas ideo tantum enumerare videtur, ut eclecticam philosophiam, non certi

cuiusdam systematis terminis arcte circumscriptam, ex unoquoque, quod optimum putaret, religiose selegisse, in genere significet. Cum vero in Epicuri philosophia haud multa sane placita reperiantur, ex quibus δικαιουσύνην discas μετὰ εὐσεβ. ὡς ἐπισήμης, ab hoc systemate Alexandrinos Eclecticos quam plurimum abhorruisse, per se ipsum patet. (Cf. Clem. Strom. I. I. init.: πρὸς δὲ καὶ Ἐπικούρου, ἀθεότητος κατάρχοντι.) Nec sane unum alterumve recentiorum Platoniorum effatum facile detegas, quod ex Epicuri hortis decerptum esse contendas. Ne Potamonis quidem assecrae Epicurum admodum in deliciis habuisse credendi sunt. Diogenes Laërtius recensitis omnibus philosophorum sectis in fine prooemii addit: ἔτι δὲ πρὸ ὀλίγου καὶ ἐκλεκτικὴ τις αἵρεσις εἰσῆλθῃ ὑπὸ Πατάμιωνος τοῦ Ἀλεξανδρείως ἐκλεξαμένου τὰ ἀρεστάτα ἐξ ἑκάστης τῶν αἰρέσεων, sed quae ad indolem huius sectae accuratius designandam adiungit, in iis nulla sane Epicureismi vestigia deprehendimus. Cf. Glöcknerum de Potamonis Alexandrini philosophia eclectica recentiorum Platoniorum disciplinae admodum dissimili, qui p. 22. — p. 30. Potamonem in dialectica et physica Stoicos, in ethica Peripateticos potissimum secutum esse ostendit.

Sed exstiterunt primis post Christum natum

seculis alii viri, ad quos Eclecticorum nomen transferre licet. Potamenici quidem et Neoplatonici ex singulis sectis ea, quae probabantur ipsis, seligentes, novam atque concinnam ex veterum placitis telam contexuerunt. De illis sane Petr. Dan. Huetii verba (Traité philos. de la foibl. de l'esprit hum. l. III, ch. X. p. 222. edit. Amstel.) adhibere licet: „On s'abuseroit bien, si l'on croyoit, que Potamon et les Eclectiques, dont il a été le prince, ont été si inconsiderés, que d'embrasser des opinions repugnantes et contradictoires. Il avoit formé un certain système, dont il avoit renfermé les élémens dans un petit livre. Peut-on douter, qu'il n'eût trouvé quelque raport et quelque convenance entre les parties de ce système?“ Itaque licet *Alexandrini* Eclectici Epicurum respuerent, alii, fluctuans magis et inconstans doctrinae genus sectantes, maioremque sibi philosophandi licentiam arrogantes, lectitatis veterum sapientium scriptis, omnes fere admirati, nulli prorsus adversati sunt. Bene de iis disputavit Fengerus p. 57. sqq. Quanta omnino fuerit illis temporibus omnium philosophiarum quasi coaccervatio et mixtura, optime perspicitur ex Luciani *Demonact.* c. 14., ubi Sidonius quidam haec pronuntiat: ἐὰν Ἀριστοτέλης με καλῇ ἐπὶ τὸ Λύκειον,

ἐφομαι · ἂν Πλάτων ἐπὶ τὴν Ἀκαδημίαν, ἀφίεσμαι · ἂν Ζήνων ἐπὶ τῇ Παικίλῃ, διατρέψω · ἂν Πυθαγόρας καλῇ, σιωπήσομαι. Tales quidem homines Epicurum minime fugisse, iam Diogenis Laërtii exemplo probabimus. Primum enim ipsum eius institutum, quod librum componere, quo omnium omnino philosophorum scita colligeret, in animum induxit, ut philosophiae studium, ita ingenium, certi cuiusdam systematis amore minime captum, declarat. Iam vero φιλόσοφον suam ἑσθίαν περὶ βίων, δογματῶν καὶ ἀποφθιγμάτων τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ εὐδοκιμησάντων feminae cuidam φιλοπλάτωνι dedicaverat. Cf. l. III, p. 80.: φιλοπλάτωνι δέ σοι δικαίως ὑπαρχούσῃ, καὶ παρ' ὄντινον ἂν τὰ τοῦ φιλοσόφου δόγματα φιλοτίμως ζητούσῃ, ἀναγκαῖον ἡγησάμην ὑπογράψαι καὶ τὴν φύσιν τῶν λόγων et q. sqq. Diogenem ipsum insigni erga Platonem voluntate fuisse, patet ex Epigrammate eius in philosophi laudes composito, quod ex Παμμέτρῳ, libro suo deperdito, haud dubie depromptum ipse citat l. III, p. 80. his verbis: Ἐστὶ καὶ ἡμέτερον (sc. ἐπίγραμμα) οὕτως ἔχον,

Καὶ πῶς, εἰ μὴ Φοῖβος ἂν Ἑλλάδα φῦσε Πλάτωνα,
Ψυχὰς ἀνθρώπων γράμμασιν ἤχεσται;
Καὶ γὰρ ὁ τοῦδε γένος Ἀσκληπιδὸς ἔστιν ἰητὴρ
Σώματος, ὃς ψυχῆς ἀθανάτοιο Πλάτων.

Hunc vero Platonis laudatorem videmus sum-

mam reverentiam tulisse Epicuro, quem apud mulierem illam Platonis amicam calumniis, quibus vulgo oppressus erat, purgare studeat. Commendat Epicurum l. X. his verbis: *θήσομαι δὲ καὶ τὰς κυρίας αὐτοῦ δόξας καὶ εἴτι ἔδοξεν ἐκλογῆς ἀξίους ἀποφθέγγεσθαι, ὥστε σὲ πανταχόθεν καταμαθεῖν τὸν ἄνδρα.*

Eodem libro Epicuri laudat ἀνυπερβλήτους χρηστότητας (sc. philosophiae), praeterea τὴν τε πρὸς τοὺς γυναικας εὐχαριστίαν καὶ τὴν πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς εἰποιάν, πρὸς τε τοὺς οἰκέτας ἡμερόντητα, καθόλου δὲ τὴν πρὸς πάντας αὐτοῦ φιλανθρωπίαν. De pietate eius adeo haec pronuntiat: *τῆς μὲν γὰρ πρὸς θεοὺς ὁσιότητος καὶ πρὸς πατρίδα φιλίας ἄλεκτος ἡ διαΐεσις.*

Et infra: *καὶ αὐτὸς τέ φησιν ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς, ὕδατι μόνον ἀρκεῖσθαι καὶ ἄργῳ λιτῷ. Καὶ πέμψον μοι τυροῦ (φησί) καθιδρύου, ἵν', ὅταν βούλωμαι πολυτελέσασθαι, δύνωμαι.* Quibus quasi glorians de dilecto suo Epicuro addit Diogenes: *τοιούτους ἦν ὁ τὴν ἡδοιτὴν εἶναι τέλος δογματίζων.* — Eiusmodi Eclecticis etiam Clementis locus, quem modo citavimus, describere videtur, cum Neoplatonici, quantum scimus, ipsi se Eclecticorum nomine non insigniverint.

Caeterum quamvis de Diogenis Laërtii aetate difficilis quaestio sit, tamen eum fuisse Celsi fero

aequalem, aut certe non longo temporis spatio ab eo remotum, ex virorum doctorum disceptationibus verisimillimum fit. Nam Ionsius quidem (de scriptor. hist. phil. l. III, c. XII, p. 69. sqq. edit. Dornii), eum nec ante Sept. Severum, qui seculo II. vergente Romanis imperare coepit, nec post Constantinum M. vixisse demonstravit. Diogenem regnante Sept. Severo et postea floruisse ipsius Ionsii sententia est, neque in partes admodum diversas Menagius transgreditur, qui (in editione sua) Laërtium Marci et Severi temporibus vitam egisse, satis probabilibus rationibus evincit.

Itaque iam eo perventum est disputationis, ut certo constare videatur, Celsum, si fuerit *Neoplatonicorum* modo Eclecticus, ab Epicuri philosophia prorsus fuisse alienum: severam vero et gravem Platonicorum disciplinam cum levi eius et petulanti animi indole haud bene congruere; sin ex eo fuerit Eclecticorum genere, qui liberum plane nullisque finibus circumseptum, in quo excurrerent, philosophandi campum sibi reservarent, per se ipsum fieri potuisse, et Diogenis exemplo ipsiusque adeo Celsi moribus verisimillimum fuisse, ut Epicurum quoque in amplum suum et uberem philosophorum catalogum receperit. Huius autem Epicureismi num ro

vera quaedam in Celsi libro deprehendantur vestigia, iam nostrum est, accuratius inquirere. Primum igitur apertissimum eius rei vestigium eo disputationis loco reperisse nobis videtur, quo de magia Celsus exponit; qua de re nunc maxime disserendum nobis est. Ambigue hoc loco, ut vidimus, loquitur Fengerus, sed certius affirmandum est; Celsus enim magiae tanquam artis, sive divinae sive daemoniacae, efficaciam minime agnovit; immo meram hominum sceleratorum fraudem magicis praestigiis ignaros deludere pronuntiat. Colligamus igitur locos, qui huc faciunt:

L. I, c. 28. Iesum dicit propter paupertatem in Aegypto mercede operam suam locantem, ibi arcanas quasdam artes, quas Aegyptii magni aestiment, didicisse; et postea in patriam reversum tantum se propter illas artes extulisse, ut etiam se Deum appellaret. (Cf. c. 38.)

C. 68. Celsus impie Iesu miracula confert cum circulatorum praestigiis. Age, inquit, demus haec a te gesta. Sed confestim eodem illa numero habenda esse ait, atque ea, quae praestigiatore faciunt, maiora semper ac maiora pollicentes: et quae faciunt, qui sunt Aegyptiacis artibus eruditi, qui me-

dio in foro, paucis obolis venerandas suas artes venditant, daemonia ex hominibus profligant, exsufflant morbos, heroum animas evocant, opipara convivia, mensas, bellaria, opsonia, quae nunquam fuerunt, exhibent, agitant animalia, quae vere nullas sunt, sed vanae dumtaxat animantium imagines. Mox ait: An quia haec illi faciunt, idcirco credendum nobis erit, illos esse Dei filios? An potius dicendum, improborum et nebulonum esse huiusmodi artes? (Cf. c. 71., ubi Celsus ait Iesu opera omnia esse praestigatoris Deo invisibilis et scelerati.)

II, 49.: O lucem et veritatem, suis verbis suaque voce profitetur (sc. Dominus noster), quemadmodum vestrae scripturae testantur, adventuros ad vos alios quoque cum similibus praestigiis homines maleficos et praestigiatore, et Satanam vocat quendam, qui harum autor sit artium: atque ita ne ipse quidem inficiatur, ista nihil divinitatis habere, sed esse maleficorum opera et, veritate cogente, suas simul et aliorum artes detexit. Annon igitur miserabile est et indignum, ex iisdem operibus hunc quidem Deum, alios vero praestigiatore existimari? Cur enim ex huiusmodi artibus coniecturas sumentes alios potius malos credamus, quam hunc, vel

ipsius testimonio? Certe ipse fassus est, haec non tam divinae naturae, quam impostorum et sceleratorum hominum esse indicia.

II, 55. Celsi Iudaeus eos e popularibus suis, qui Iesu adhaeserunt, sic alloquitur: Age, demus haec fuisse praedicta. At quam multi alii, ut stupidos demulcerent auditores et quaestum errore facerent, talibus prodigiis abusi sunt? Ita Zamolxis, Pythagorae servus, apud Scythas, et Pythagoras ipse in Italia; ita Rhampsinitus in Aegypto, quem ferunt in inferis luisse tesseris cum Cerere, indeque mantile aureum ab illa acceptum reportasse; ita Orpheus apud Odrysas, Protesilaus in Thessalia, Hercules in Taenaro, Theseus. (Cf. Lucian de Luctu c. 5., ubi similiter Alcestis atque Protesilaus, Theseus et Ulysses ab inferis reversi videntur.) Sed illud considerandum, an quis, vere mortuus, aliquando ipso corpore resurrexerit. An cum haec de aliis auditis, fabulae exitum bellum et credibilem invenisse vobis videmini, cum nobis emissam e cruce in extremo spiritu vocem, terrae motum, ortasque tenebras obtruditis; cum additis eum, qui sibi, dum viveret, auxilio esse non potuit, mortuum resurrexisse, in corpore supplicii notas, in manibus mon-

strasse clavorum vestigia? Et quis haec vidit? Mulier, ut ipsi dicitis, fanatica, et si quis alius iisdem magicis artibus addictus, qui vel haec, prout affectus erat, somniaverit, vel inani opione delusus sibi animo finxerit, quae desideraret: id quod saepe innumeris accidit; vel, quod magis crediderim, hoc prodigio reliquis hominibus admirationem incutere voluerit, et hoc mendacio praebere aliis eiusdem fallaciae opportunitatem.

V, 6.: Quasi vero fas esset, summo honore prosecui eos, qui in tenebris alicubi vi improbae artis magicae occaecatis, aut per obscura spectra somniantibus apparere dicuntur.

VI, 40. Refert Celsus, vidisse se apud quosdam religionis nostrae presbyteros libros barbaros, in quibus daemonum nomina et praestigia videbantur. Quibus subdit: illos nostri cultus presbyteros nihil boni, nihil nisi in hominum perniciem polliceri.

VII, 36. Christianos vocat impostores et praestigiatores.

Omnibus his locis Celsum sane non aliter, ac Lucianum quendam, audimus loquentem. Mirum est ex I. I., c. 68., quem locum modo citavimus, Origenem derivare, Celsum magiae quandam efficaciam agnovisse, cum ex dictis eius contraria omnia co-

gantur. Nam ut Iesu oracula citra dubium imposturas credidit, eodem modo de omnibus magorum operibus iudicavit. Magiam neque honorum neque malorum daemonum impulsu aliquid posse, (malos daemones ne agnoscit quidem Celsus, teste Origene I. VIII, c. 39.: κατὰ δὲ Κέλσον, μηδὲν ἐμφήγαντα περὶ φανύων δαιμονων, οὐκ οἶδ' ὅπως ἐπιλαζόμενον ἑαυτοῦ, δαίμων ὁ Ἰησοῦς εἴρηται,) in quam sententiam de vera artis huius sive divina sive diabolica efficacia contra Celsi opinionem Neoplatonici discesserunt (cf. Plot. Ennead. IV, I. IV, c. 40. Porphy. sentent. ad intellig. ducentes P. II, p. 235. ed. Holstenii, de abstin. I. II, §. 38, p. 174. sqq. ad Marcellam §. 16, p. 31. Iamblich. de myst. Aegypt. Sect. IV, c. 1 — 2. Sect. VI, c. 5. 7.), sed meram esse sceleratorum hominum fraudem, Celsus locis allatis aperte prodit. L. IV, c. 86. adeo declarat, se magiam ex notitia et usu naturalium quarundam occultarum virium derivare, quae etiam animalia ratione privata gauderent: „Quod si de magiae arcanis sibi plaudant homines, hac re sapientiores illis sunt serpentes et aquilae. Norunt enim multa contra venena et morbos remedia, quorundam etiam lapidum virtutes, quas curandis pulvis adhibent. In quos lapides si quando homines

inciderint, magnum quid adeptos esse se iudicant.“ Ipse quoque Origenes suspicatur, Celsum his verbis, tanquam Epicureum, arcana magica clanculum traduxisse: εἰ μὴ ἅρα λεληθότως διαβάλλειν βούλεται, ὥς Ἐπικούρειος, πᾶσαν τὴν τῶν τοιούτων χρῆσιν, ὥς ἐν ἐπαγγελίᾳ γοήτων κειμένην. (Cf. I. VI, c. 39.)

Primo aspectu I. VI, c. 41. contradicere videtur: „Audi ex Dionysio quodam, musico Aegyptio, mecum versante, magicam artem aliquid posse in ignaros et corruptis moribus homines, in philosophos autem, qui salubri victus ratione utuntur, nihil habere virium.“ (Cf. Iamblich. de myster. Sect. III, c. 31. p. 103.)

Sed, meo iudicio, Celsus ne his quidem verbis magiam magni se facere significat; nam hoc tantum dicit, eam in ignaros corruptisque moribus homines, quippe qui facile se decipi paterentur et quorum corruptis desideriis magi obsequerentur, aliquid habere virium. Similem habes locum I. I, c. 9., ubi Celsus hortatur, ut in admittendis dogmatibus rationem et rationabilem sequamur duces: hac sine cautione quibusdam assentientes errorem nos omnino non posse fugere: qui imprudenter et inconsiderate credant, similes illis esse, qui Metragyrtis, Divinis, Mithris, Sabbadiis, Hecataeo aliusque dae-

monis aut daemonum spectris credulos se praebeant: sicut enim illorum inscitiae verba dent improbi homines eosque pertrahant, quo lubeat; idem Christianis accidere solere. Cf. Luciani Pseudomant. c. 6.: περιήρισαν γοητεύοντες καὶ τοὺς παχέϊς τῶν ἀνδρώπων (οὕτω γὰρ αὐτοὶ τῇ πατρίδι τῶν μάγων φωνῇ τοὺς πολλοὺς ὀνομάζουσιν) ἀποκείροντες. c. 9.: ὁ δὲ Ἀλέξανδρος τὰ οἴκοι προὔκρινε, λέγων, ὅπερ ἄλφειος ἦν, πρὸς τὴν τῶν τοιοῦτων ἀρχὴν καὶ ἐπιχειρήσιν ἀνδρώπων δεῖν παχέων καὶ ἡλιθίων τῶν ὑποδεομένων, οἷους τοὺς Παφλαγόνας εἶναι ἔφασκεν δεισιδαίμονας τοὺς πολλοὺς καὶ ἡλιθίους. c. 17.: παχέϊς καὶ ἀπαιδευτοὺς ἀνδρώπους vocat Paphlagonas. Non modo stultos sed etiam corruptis moribus homines magis se adiunxisse patet ex c. 32.: Ἀλλὰ καὶ μηχανᾷται τι οὗ τριςκατάφατος, οὐκ ἄσφοι, οὐδὲ τοῦ προετυχόντος ληψοῦ ἄξιον· λύων γὰρ τὰ πεμπόμενα βιβλία καὶ ἀναγινώσκων, εἴ τι εὖροι ἐπισφαλές καὶ παρακεκινδυνευμένον ἐν ταῖς ἐρωτήσεσι, κατεῖχεν αὐτὸς καὶ οὐκ ἀνέπεμπε, ὥς ἐπιχειρήσιους καὶ μονοουχὶ δούλους διὰ τὸ δέος ἔχει τοὺς πεμομφότας, μεμνημένους, οἷα ἦν, ἃ ἤρουντο· συνίης δὲ οἷας εἰκὸς τοὺς πλουσίους καὶ μέγα δυναμένους τὰς πύσεις πυθάνεσθαι· ἐλάμβανεν οὖν πολλὰ παρ' ἐκείνων, εἰδότες ὅτι αὐτοὺς ἐν τῷ ἔχει τῶν ἀρχόντων. Cf. im-

primis Ioseph. Antiquit. l. XVIII, c. 3. p. 875 — 79. ed. Oberth. Luciani Pseudom. c. 39. Incredul. c. 14.

Videtur ille Dionysius, musicus Aegyptius, ipse fuisse magus Aegyptiacis artibus initiatus, qui Celso negotii sui infirmitatem familiariter aperiret. Cf. quae Celsus l. VII, c. 11. falsos prophetas de arte sua sibi communicasse narrat. Ibi enim pronuntiat, prophetas illos, quos ipse audiverit, cum ab ipso urgerentur, confessos fuisse, quid ipsis diceret; et, quae ambigua eloquerentur, figmenta esse omnia.

Iniuria etiam Fengerus p. 103. putat, ex Orig. l. VI, c. 80. patere, Celsum aliquid magiae tribuisse. Ibi enim Celsus Χαλδαίους ἐνδεώτατα dicit ἔδνη, et Μάγους τοῖς ἐνδεωτάτοις κατατάττει ἔδνεσι, et τὸ Αἰγυπτίους ἔδνος ἐνδεωτάτων vocat, etiam Πέρσαι ἐνδεον ἔδνος Celso videntur, nec non Ἰνδοί. Qui enim hic nominantur Magi, veteres illi sapientes Persarum (cf. Cicer. de Divin. l. I, c. 23 et 41.), prorsus diversi erant a circulatoriis illius temporis praestigatoribus, quos Celsus saepe salibus defricat. Illos veteres sapientes etiam Lucianus, alias sane magorum minime amicus, sinceris laudibus extulit in Fugitivis c. 6. sqq. Ibi enim ipsa Philosophia et Brachmanes et Aethiopes et Aegyptios et Chal-

daeos et Magos et Scythas inter gentes, quae philosophiae operam dederint, enumerat.

Plane igitur Epicurea est Celsi de magia sententia. Ita enim illo tempore Epicureos tantum de hac arte statuisse, disertissimis verbis Lucianus indicat in Pseudom. c. 25.: *τίνι γὰρ ἄλλῃ δικαιότερον προσεπολέμει γόης ἄνθρωπος καὶ τερατεία φίλος, ἀληθεία δὲ ἔχθιστος, ἢ Ἐπικούρου, ἀνδρὶ τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων καθεωρακότε καὶ μόνῃ τὴν ἐν αὐτοῖς ἀληθειαν εἰδότε; οἱ μὲν γὰρ ἀμφὶ τὸν Πλάτωνα καὶ Χρυσίππον καὶ Πυθαγόραν φίλοι, καὶ εἰρήνη βαθεῖα πρὸς ἐκείνους ἦν· ὁ δὲ ἄτεγκτος Ἐπίκουρος (οὕτω γὰρ αὐτὸν ὠνόμαζεν) ἔχθιστος, δικαίως πάντα ταῦτα ἐν γέλῳ καὶ παιδιᾷ τιθέμενος. c. 43.: Πάνυ γὰρ ἐδεδοίει τὸν Ἐπίκουρον, ὥς προσέπον, ὥς τινα ἀντίτεχνον καὶ ἀντισοφιστὴν τῆς μαγανείας αὐτοῦ.*

Quare cum Celsus in suo de magia iudicio Epicureum se nobis praestiterit, nihil obstat, quominus libros contra magos, quorum Lucianus in Pseudomanti c. 21. mentionem facit, nostrum composuisse sumamus. — Iam vero si hanc admittimus sententiam, in definienda Celsi nostri philosophia ulterius nos progredi oportet. Tum enim fieri non potest, ut Epicurum pari tantum atque alios philosophos honore dignatus fuerit; sed eum prae ceteris philo-

sophum hunc in deliciis habuisse, perspicuum est. Nam illud ex locis apparet quos supra ex cap. 21, 25, 43, 47 et 61. Luciani Alexandri citavimus. Quibus adde c. 17.: *ὥςτε πάντῳ τὸ μηχανήματα ἐδιδότο Δημοκρίτου τινός, ἢ καὶ αὐτοῦ Ἐπικούρου, ἢ Μητροδώρου, ἢ τινος ἄλλου, ἀδαμαντίνην πρὸς ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα τὴν γνώμην ἔχοντος, ὥς ἀπιστῆσαι καὶ ὅπερ ἦν εἰκάσαι, καὶ εἰ μὴ εὐθεῖν τὸν τρόπον ἐδύνατο, ἐκείνο γούν προπεπισμένον, ὅτι λελήθεν αὐτὸν ὁ τρόπος τῆς μαγανείας, τὸ δ' οὖν πᾶν ψευδὸς ἐστὶ, καὶ γινέσθαι ἀδύνατον. c. 47.: οὐκ εἰδὼς ὁ καταράτος, ὅσων ἀγαθῶν τὸ βιβλίον ἐκείνο (sc. αὐτοῦ Ἐπικούρου κυρία δοξαί) τοῖς ἐντυχοῦσιν αἴτιον γίννεται, καὶ ὅσων αὐτοῖς εἰρήνην καὶ ἀταραξίαν καὶ ἐλευθερίαν ἐνεργάζεται, δειμάτων μὲν καὶ φασμάτων καὶ τεράτων ἀπαλλάττον, καὶ ἐλπίδων ματαιῶν καὶ περιττῶν ἐπιθυμιῶν· τοῦν δὲ καὶ ἀληθειαν ἐντιδὲν καὶ καθαῶσι, ὥς ἀληθῶς, τὰς γνώμας, οὐ δαδὶ καὶ σκίλλῃ καὶ ταῖς τοιαύταις φθνασίαις, ἀλλὰ λόγῳ ὁρθῷ καὶ ἀληθείᾳ καὶ καμῆσίᾳ. — Neque tamen ex Luciani Pseudomanti derivare licet, Celsum nostrum ita in Epicuri philosophia quasi stativa sua collocasse, ut nunquam castra moverit et in aliorum philosophorum fines transgressus fuerit. Eum enim minime putum fuisse Epicureum, qui pro insolenti ho-*

rum hominum more alios omnes sapientes fastidiret, ipse Lucianus testis est. Is quasi excusans iniustam *Pythagorae* despicientiam et se defendens contra amici reprehensionem c. 4.: αὐτὸς γὰρ (Ἀλεξάνδρος), dicit, τῷ γαμβρῷ Ρουτιλλιανῷ ποτε γράφων καὶ τὰ μετριώτατα ὑπὲρ αὐτοῦ λέγων, Πυθαγόρα ὁμοίος εἶναι ἡξίου· ἀλλὰ ἔτι μὲν ὁ Πυθαγόρας εἴη, σοφὸς ἀνὴρ καὶ τὴν γνώμην δεσπέσιος· εἰ δὲ κατὰ τοῦτον ἐγγενήντο, καὶς ἂν, εὖ οἶδα, ὅτι πρὸς αὐτὸν εἶναι ἔδοξε· καὶ πρὸς Χαρίτων, μή με νομίσης ἐφ' ὕβρει ταῦτα τοῦ Πυθαγόρου λέγειν, ἢ συνάπειν πειρούμενον αὐτοὺς εἰς ὁμοιότητας τῶν πυλάων· ἀλλ' εἴ τις τὰ χεῖρισα καὶ βλασφημιότατα τῶν ἐπὶ διαβολῇ περὶ τοῦ Πυθαγόρου λεγομένων, οἷς ἔγνωε οὐκ ἂν πεισθεῖν ὡς ἀληθεῖς οὐσιν, ὅμως συναγάγοι εἰς τὸ αὐτό, πολλοσὸν ἂν μέρος ἅπαντα ἐκείνα γένοιτο τῆς Ἀλεξάνδρου δεινότητος. Praeterea Lucianus eiusdem dialogi capite secundo se et amicum suum Arriani *Stoici* exemplo consolatur, qui et ipse Tillibori latronis vitam scribere non dedignatus fuerit: Ἀρξιδανὸς γὰρ ὁ τοῦ Ἐπικτήτου μαθητῆς, ἀνὴρ Ῥωμαίων ἐν τοῖς πρώτοις καὶ παιδείᾳ κατ' ὅλον τὸν βίον συγγενόμενος, ὁμοίον τι παθὼν, ἀπολογήσεται ἂν καὶ ὑπὲρ ἡμῶν. — Et fieri sane potuit, ut Celsus noster tanquam Eclecticus, insigni Epicuri amore captus,

cum omnino, ut in proverbio est, a parte potiori denominatio fieri soleat, perfecti Epicurei nomine differretur. Ita hodieque Ammonii discipulos et Eclecticos et Platonicos nominamus. Fortasse ab ipso illo contra magos libro Celsus hanc infamiam traxit. Nam magi ut aequalium suorum exemplo Christianos ἀξέων, ita omnes, qui philosophicis rationibus vel sana et ieiuna cogitatione ducti, praestigiis suis adversarentur, Epicureismi nota inusserunt; plebemque ea in re eiusdem fuisse opinionis ex Luciani Pseudomanti patet. Cf. eius c. 25., imprimis vero c. 38.: καὶ ἐν μὲν τῇ πρώτῃ (ἡμέρᾳ) πρὸ ἡμέρας ἦν, ὥς περ Ἀθήνησι, τοιαύτη· εἴ τις ἄθεος, ἢ Χριστιανός, ἢ Ἐπικουρείος ἦκει κατὰ σκοπὸς τῶν ὁργίων, γενητέω· εἰ δὲ πιστεύοντες τῷ θεῷ, τελείσθωσαν τύχη τῇ ἀραθῇ· εἰ γὰρ εὐθύς ἐν ἀρχῇ ἐξέλασις ἐγγίγντο· καὶ ὁ μὲν ἦναιτο, λέγων, ἔγω Χριστιανός, τὸ δὲ πλῆθος ἐπεφθέργντο, ἔγω Ἐπικουρείος.

Vidimus igitur viros doctos, quicunque de quaestione nostra commentati sunt, in eo errasse fere omnes, quod cuinam sectae philosophicae Celsus addictus fuerit, nimis anxie et accurate definire in animum inducerent. Nos quasi mediam inter Scyllam et Charybdin viam tenentes, eum neque recentiorum Platoniorum neque Epicureorum scho-

lae assignabimus. Omnino qui philosophatur, non statim philosophus est. Fuit Celsus homo literatus, qui multa philosophorum imprimis scripta lectitaverat, et sive affectaret philosophiae amorem, sive re vera haberet, nullius certe iurare in verba magistri addictus erat. Bene sapientiae eius genus ab Origene multis locis describitur. Cf. I. II, c. 12.: ἐπεὶ δὲ φιλοσοφίαν προβάλλεται ὁ Κέλσος. c. 76.: τὸν Κέλσον ἀπαγγελλόμενον φιλοσοφεῖν. I. III, c. 21.: τοῦ Κέλσου ἀφιλόσοφον χλευάζειν perstringit. I. IV, c. 11.: ὁ πολλὰ ἀναγνοὺς καὶ ἱστορίας πολλὰς ἐκδειξάμενος ἀνεγνωκέναι. c. 36.: ὁ πολυῖστωρ καὶ πολυμαθής. c. 83.: ἐχρῆν δ' αὖν αὐτόν, εἴπερ ᾗν καὶ φιλόσοφος. I. VI, c. 22.: ἐξῆς δὲ τούτοις βουλόμενος ὁ Κέλσος πολυμαθεῖαν ἐπιδείξασθαι. — Omnes fere veteres philosophos admiratus est, quos cum in gravissimis rebus discordare intelligeret, fieri non potuit, quin in varias multifariasque cogitandi vias abiret. — Modo enim celeberrimorum virorum de summis rebus discrepantia omnem cognitionis humanae certitudinem ipsi dubiam et infirmam reddidit, modo diversa placita coniungens eo adactus est, ut aliquam partem veritatis unumquemque vidisse existimaret. Quare, si systematis nomine uti licet, fuit et Scepticus et Eclecticus, nam et hic, ut

aiunt, extrema concurrunt. Cum vero ea animi humani natura sit, ut licet huc illuc fluctuans, semper tamen in unam maxime partem inclinet, Celsum nostrum pro ingenita mentis indole proximam Epicureismo affinitatem habuisse, negari sane non potest. Ἀσύσχατον tale philosophandi genus optime depingit Lactantius (Divin. Instit. I. III, c. 3, 10.): „Sed cum haec dixerimus, alius contraria disputabit; et cum hic quoque peroraverit, surget tertius et alii deinceps; et opinabuntur multo disparia, quam nos sumus opinati. Quid ergo erit ex omnibus verius? fortasse nihil. At omnia sunt dicta, quae in naturam rerum cadunt; ut necesse sit, aliquid eorum esse verum. At nescietur, quis verum dixerit. Potest fieri, ut omnes ex parte aliqua erraverint, ex parte attigerint veritatem.“ Apud tales tam lubricae philosophiae homines fieri sanepotest, ut eandem rem hodie credant, cras dubitent, perendie rideant. Videtur Celsus cum singula temporis sui, in diversissimas cogitationes scissi atque lacerati, lineamenta in se collegisset, ipse nobis illius aevi quasi imaginem quandam repraesentare. Ac si quis cum interrogasset, cuinam philosophorum principatum deferret, simile fortasse, ac Demonax ille Lucianus, responsum edidisset. Cf. huius dial.

c. 62.: Ἐρωτηθεὶς δὲ ποτε, τίς αὐτῷ ἀρέσκοι τῶν φιλοσόφων, ἔφη, πάντες μὲν δαινιαστοί· ἐγὼ δὲ Σωκράτη μὲν σέβω, δαιμάζω δὲ Διογένην, καὶ φιλῶ Ἀριστίππον, nisi quod Celsus noster in Diogenis locum Platonem, pro Aristippo Epicurum substituisse.

Verum itaque rei statum senserunt Tzschirnerus (Fall des Heidenthums p. 327.), cui Celsus audit: Dieser platonisirende Epikureer oder epikureisch gesinnte Platoniker, et Guericke (Handbuch der allgemeinen Kirchengeschichte Th. I. p. 73.), qui ita de eo disserit: Celsus, ein philosophischer Eclectiker und inconsequenter Platoniker, vielleicht mit Celsus, dem gleichzeitigen Epikureer-Freunde, der gegen die Magie geschrieben, identisch. Ceterum ab omni parte quadrat in Celsum, quod Wilandius de Luciano pronuntiat (Th. I. S. XII.): Seine Schriften waren so beschaffen, daß ihn weder die Rhetoren, noch die Philosophen für zukünftig gelten lassen wollten.

Non dissimile fuisse Lucianum philosophandi genus ei, quam Celsum secutum esse vidimus, rationi, facile est cognoscere. Nam si omnino eum philosophi nomine dignaris, fuit et Scepticus et Eclecticus et Epicureus. Scepticismum eius docet imprimis dialogus, qui inscribitur Hermotimus. Locos, qui huc pertinent, vide apud Fengerum p. 52

et 53. Cum Lycini incredulitate, qui in Hermotimo Luciani personam sustinet, consentit etiam Icaromenippus. Cf. dialogum, qui hoc titulo inscribitur, c. 5.: οἱ δὲ (sc. philosophi) τοσοῦτον ἄρα ἐδέησάν με τῆς παλαιᾶς ἐκείνης ἀγνοίας ἀπαλλάξαι, ὥστε καὶ εἰς μείζονος ἀπορίας φέροντες ἐνέβαλον, ἀρχάς τι-
τας καὶ τέλη καὶ ἀτόμους καὶ κινὰ καὶ ὕλας καὶ ἰδέας καὶ τὰ τοιαῦτα ὀσημέραι μου καταχρόντες· ὃ δὲ πάντων ἔμειν' οὐκ ἐδόκει χαλεπώτατον, ὅτι μηδὲν ἄτερος θατέρω λέγοντες ἀκόλουθον, ἀλλὰ μαχόμενα πάντα καὶ ὑπεναντία, ὅμως πείθεσθαι τέ με ἤξιουν, καὶ πρὸς τὸν αὐτοῦ λόγον ἕκαστος ὑπάγειν ἐπειρῶντο. Cf. imprimis c. 9., ubi multis verbis exponit Icaromenippus, quam lubrica et incerta philosophorum de Diis et providentia opinio sit, unde c. 10. ita concludit: ὥς δὲ τὸ Ὀμηρικὸν ἐκείνο ἀτεχνῶς ἔπασχον· πολλάκις μὲν γὰρ ἀνῴρητσα πιευνέειν τινὲς αὐτῶν, ἕτερος δὲ με θυμὸς ἔρυκεν. Quare cum in terra se, quid verum esset, auditurum desperaret, dubitationis liberationem quaerens, volucris factus in coelum ascendere constituit. Et in Parasito c. 27.: Ὅμοίως δὲ καὶ τὴν φιλοσοφίαν κατὰ τὰ αὐτὰ καὶ ὡσαύτως ἔχουσιν, (sc. non idem putamus omnes,) ἑτέρως μὲν γὰρ Ἐπικουρῶ δοκεῖ τὰ πράγματα ἔχειν, ἑτέρως δὲ τοῖς ἀπὸ τῆς Στοᾶς, ἑτέρως δὲ τοῖς ἀπὸ τῆς

Ἀκαδημίας, ἐτέρως δὲ τοῖς ἀπὸ τοῦ Περιπατικοῦ, καὶ ἀπλῶς ἄλλος ἄλλην ἀξιῶ τὴν φιλοσοφίαν εἶναι · καὶ μέχρι γε νῦν, οὔτε οἱ αὐτοὶ γνώμης κρατοῦσιν, οὔτε αὐτῶν ἡ τέχνη μία φαίνεται · ἐξ ὧν δηλονότι τεκμαίρεσθαι καταλείπεται · ἀρχὴν γὰρ φημι μήτε εἶναι τέχνην, ἥς οὐκ ἔστιν ὑπόστασις · ἐπεὶ τί δὴ ποτε ἀντιματρική μὲν μία ἔστι καὶ ἡ αὐτή, καὶ δις δύο παρὰ γε ἡμῶν καὶ παρὰ Πέρσαις τέσσαρά ἐστι, καὶ συμφωνεῖ ταῦτα καὶ παρὰ Ἑλλήσι καὶ βαρβάρους; φιλοσοφίας δὲ πολλὰς καὶ διαφόρους ὀρῶμεν, καὶ οὔτε τὰς ἀρχάς οὔτε τὰ τέλη σύμφωνα πασῶν, et c. 28.: μία μὲν οὐκ ἔστι φιλοσοφία, ἐπειδὴ ὁρῶ καὶ ἄπειρον οὖσαν · πολλὰι δὲ οὐ δύνανται εἶναι · ἐπειδὴ περ ἡ φιλοσοφία μία (sc. siquidem est); unde necessario concluditur: Ergo nulla est. — At quamvis, omnem intelligentiam humanam incertam esse, statueret Lucianus, tamen magna illa vetustatis nomina Socratem, Platonem, Pythagoram, alios, bene discernere studuit a fictis et simulatis sui temporis philosophis, qui externam modo sapientiae speciem captantes et Curios loquentes Bacchanalia vivebant. (Cf. Tim. c. 54. de Paras c. 52 et 53. Conv. c. 34.) Amor eius in veros philosophos patet ex dialogo, qui inscribitur Piscator. (Cf. Fengerum p. 56.) Non minus in Fugitivis c. 6. sqq. ipsa Philosophia sinceris nec fucatis laudibus cu-

mulat Eumolpum, Septem Sapientes, Pythagoram, Heraclitum et Democritum, Socratem eiusque sodales, Anthisthenem, Diogenem, Cratem et Menippum, Platonem adeo c. 18. τὸν ἱερόν ἐκεῖνον vocat, acerrime contra increpat Sophistas. Et quamvis nonnunquam, ut erat promptus ad iocandum, etiam cana illa Graeciae capita (Aristotelem in dial. Mort. 13. Pythagoram 20., alios in Parasito c. 43.) ludibrio habere, haud vereretur, tamen aliis locis eum praecclara illa Graecae sapientiae decora et columnina serio extollere laudibus, dubitare minime licet. Ita inter sui quoque temporis philosophos sub Cynici, Nigrini Platonici, Demonactis Eclecticici persona verum philosophiae exemplar ad imitandum proponit. Ipse in Demonacte, intimo amico, Eclecticismi partes tuetur. Probat c. 5. eius philosophandi rationem his verbis: φιλοσοφίας δὲ εἶδος οὐχ ἓν ἀποτεμνόμενος, ἀλλὰ πολλὰ ἐς ταὐτὸ καταμίσας, οὐ πάνυ ἐξέφανε, τίνι αὐτῶν ἔχαιρεν. Attamen cavillatorem Samosatensem Epicuro prae ceteris palmam dedisse, praeter Iovem eius tragoedum, dialogos Deorum, aliaque scripta, loci quos supra ex Alexandro sive Pseudomanti attulimus aperte et evidenter produnt. — In eo modo Lucianus a Celso diversus fuisse videtur, quod hic theoreticam

philosophiam aliquo numero et honore dignatus est (cf. praeter loc. supra l. Origen. contr. Cels. l. VI, c. 6 — 9. c. 15 — 19. l. VII, c. 42.), quam Lucianus ubique fere despexit atque elevavit, cum in practicam potius philosophiam omnibus viribus incumbendum esse doceret. Locos ex Hermotimo iam Fengerus congressit. Cf. praeterea Conviv. c. 34.: οὐδὲν ὄφελος ἄρα ἐπίσασθαι τὰ μαθήματα εἰ μὴ τις καὶ τὸν βίον ἐυδαμίζει πρὸς τὸ βέλτιον. Neque tamen tam exigua discrepantia artissimum, quo par illud nobile fratrum propter innatam ingenii cognitionem coniunctum erat, amicitiae vinculum disrumpere vel laxare potuit. Ubi enim idem *sentiendi* modus, ibi firmissimum familiaritatis fundamentum. — Placet, neque a proposito nostro alienum est, pauca hic de Luciani moribus inserere. Constat, quantopere omnibus fere saeculis diversa fuerint ea de re virorum doctorum, theologorum imprimis et philologorum, iudicia. Honorificam, cuiusmodi iam alii professi sunt, sententiam nuper denuo de scriptore nostro tulit Iacobus (Charakteristik Lucians von Samofata), qui tamen mihi quidem omnium maxime a vero aberrasse videtur, quamvis habeat subscriptorem Baurum (Apollonius von Thana und Christus p. 140.). Cum recens a Luciani lectione

venirem, obstupui sane ob deformatam eius in Iacobi libro imaginem. Sufficit verba, quibus descriptionem suam concludit, hic exscribere: Fassen wir nun die Gesamtheit unserer Erörterungen über Lucian zusammen, so ergibt sich folgende Schlussbemerkung. Lucian war ein Mann von großem Verstande und vieler Gelehrsamkeit (?) mit einem lebhaften Gefühle für alles Wahre und Grade und mit einer eben so herzlichen Abneigung gegen alle Falschheit und Heuchelei. Er war nicht so eingebildet, der Zeit eine ganz neue Gestalt geben zu wollen, aber da ihn der damalige Zustand im römischen Reiche tief bekümmerte (sic!), so strebte er danach, zu helfen, zu rathen, zu nützen. Dazu schlug er den Weg der Satire ein. — — — — — Statt, daß er aber, wie andere Satiriker, bloß tadelte und nur Unwillen und Zorn blicken ließ, gab er auch die Mittel zum Besserwerden an (?), damit durch harmonische Ausbildung des Geistes und Körpers, durch griechischen Geist und römische Thätigkeit ein besseres Geschlecht von Staatsbürgern dereinst im römischen Reiche entstehen könnte. (!) — Credo non multos philologos, ne alienissimos quidem a theologorum stomacho, hic suffragaturos esse. Non omnes quidem, quae vulgo dicuntur, virtutes Luciano abiudicamus. Ipse, quid doctrinae

studiis appetierit, declarat in Somnio suo c. 10., ubi Eruditio, cui deinde se tradidit, ita eum alloquitur: καὶ τὴν ψυχὴν ὅπερ σοι κυριώτατόν ἐστι, κατακοσμήσω πολλοῖς καὶ ἀγαθοῖς κοσμημασι, σωφροσύνην, δικαιοσύνην, εὐσεβείαν, πραότητα, ἐπεικελίαν, συνέσει, καρτερίαν, τῷ τῶν καλῶν ἔργῳ, τῇ πρὸς τὰ σεμνόντατα ὁρμῇ· ταῦτα γὰρ ἐστὶν ὁ τῆς ψυχῆς ἀκέραιος ὡς ἀληθὺς κόσμος. Scimus praeterea quantam obscoenicius sermones et putidae spureitiae — quorum tamen meminisse adeo taedet — ex communi veterum consuetudine excusationem habeant; quamvis nimis sane libenter et licenter turpi huic consuetudini indulserit, nimisque manifesta voluptate et delectatione immundis picturis immoretur. Ne convicia quidem, quae in benedicti nostri Servatoris personam et doctrinam contulit, nobis ipsis divinum iudicium arrogantes, inexpressibili crimini vertere, animus est. Οὐ γὰρ οἶδε τί ἐποίησεν. At si verum homini pretium ex eo, quem habet, religionis sensu et desiderio statuitur, et omnis Christianus ita statuere debet, non possumus quin vili pendamus levem *omnium* cultuum irrisorem. Etiam Patres ecclesiastici insanas ethnicarum fabularum ineptias acerbissime traducunt. At illi pro veritate, non contra mendacium tantum certaverunt. Nil nisi negare,

diaboli est. Lucianus cum superstitione religionem sustulit. Etiam alii multi homines, vere nobiles, illorum temporum errores atque vitia bene perspexerunt, at lugentes non scurriliter ridentes perspexerunt. O pusillum hominem, qui summam sapientiam ita describit (cf. Lucian. Charon. c. 21.): πλὴν ἀλλ' εἰσὶν αὐτῶν (sc. hominum) ὀλίγοι, πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἀποκλίναντες, ὅξυ δεδορκότες ἐς τὰ πράγματα, καὶ κατεργικότες οἷά ἐστιν ὁρᾶς ὅπως ἀποσκάσαντες τῶν πολλῶν καταγελῶσι τῶν γιγνομένων. Quare optime Lud. Vives (de veritate Fid. Christian. l. 2. p. 126.) de Luciano iudicium tulisse videtur: „Lucianus hominum et Deorum subsannator. — Pessime Lucianus Samosatenus sophista, qui adimens hominibus veterem et receptam religionem, non saltem reponebat novam aliquam. Quod irideret novas dementias ac insanias, recte id quidem: sed alia debebat substituere potiora. Sublatis enim prorsus religionibus, quid aliud quam hominem sine humanitate relinquebat?“ (Cf. Neander, Kirchengeschichte Th. I. p. 165.)

Iam vero ad Celsum nostrum revertamur. Qui si fuit Luciani amicus, Eclecticus, maiori tamen in Epicurum animi propensione, unde simpliciter Epicureus audivit: idem sane est atque Epicureus ille,

qui, Origene teste (I, 8.), Hadriani tempore et postea vixit. Nec temporum ratio repugnat. Oportet quidem, cum ultra Marcum Aurelium vitam produxisse, cum Luciani Pseudomantis non ante Commodum regnantem scriptus sit. Cf. Pseudom. c. 48.: διαπέμπεται χρισμὸν τοῦ ἐν Γερμανίᾳ πολέμου ἀκμάζοντος, ὅτε θεὸς Μάρκος ἤδη τοῖς Μαρκομανόις καὶ Κουάδοις συνεπλέκετο. Nam quod Marcus Divus vocatur, arguit, cum naturae iam cessisse. Intra Hadriani et Marci mortem (inde ab anno 138 usque ad annum 180 p. Chr. n.) quadraginta duo anni interiecti sunt. Ponamus, Celsum octogennarium mortuum esse. Quod si viginti quinque annos natus sub Hadriano florere coepit, hoc imperante decem, sub Commodo tres integros annos cum vixisse, facillime licet coniicere. Itaque personarum diversitatem contra historiae testimonium statuere, non opus est. Dicimus historiae testimonium: nam illud quidem Origines certissime affirmat, inde ab Hadriano usque ad suam aetatem unum tantum Celsum Epicureum vixisse. Ceterum verisimillimum est, Celsum, si iis moribus talique vivendi ratione usus fuerit, qualis a Luciano depingitur, ad senectutem venisse, longiusque demum aetate proVectum vitam naturae reddidisse. Cf. Pseudom. c. 61.:

Ταῦτα, ὧ φιλότις, ὀλίγα ἐκ πολλῶν δείγματος ἕνεκα γράψαι ἤξωσα, καὶ σοὶ μὲν χαριζόμενος ἀνδρὶ ἑταίρῳ καὶ φίλῳ καὶ ὃν ἐγὼ πάντων μάλιστα θαυμάσας ἔχω, ἐπὶ τε σοφίᾳ καὶ τῷ πρὸς ἀλήθειαν ἔρωτι καὶ τρόπῳ προφύτῃ καὶ ἐπιεικείᾳ καὶ γαλήνῃ βίου καὶ δεξιότητι πρὸς τοὺς συνόντας. Neque obstat, quod Origenes, Celsum iam pridem mortuum esse, pronuntiat. Ipse enim, teste Eusebio (hist. eccl. VI, 36.), sub Imperatore Philippo Arabe refutationem suam conscripsit; quare inde a Celsi morte iam sexaginta saltem anni praeterlapsi erant.

At quaestio oritur, si illum Origenis Epicureum a nostro Celso non diversum fuisse, sancimus diligenterque tuemur, liceatne omnino tum Celsum nostrum *Eclecticum* Epicureum, vel Epicureum modo latiori sensu sic dictum, nominare. Nam ex aliis eius scriptis Origenes apparere indicat, eum *totum* fuisse Epicureum. At primum iam vidimus, dubium esse, num haec scripta eiusdem fuerint auctoris, et etiamsi fuisse libenter concedimus, iam illud in disceptationem cadit, necdum pro re confessa constat, utrum recte ubique Origenes Celsi mentem interpretatus sit, an, quod in libris suis contra Celsum haud raro ei accidit, etiam in aliis adversarii scriptis legendis alienum interdum a verbis sensum iis

supposuerit. Ita e. g. perperam intellexit Origenes Celsi sententiam l. V, c. 3. Nam ille dixerat: „Neque Deus, o Iudaei et Christiani, neque Dei filius aut descendit aut descendet“, ubi Origenes festinantius sane exclamat: Ὅρα δὴ ὅτι βουλόμενος τὰ ἡμέτερα ἀνελθεῖν ὁ μὴ ὁμολογήσας δι' ὅλου τοῦ συγγράμματος Ἐπικούρειος εἶναι, πρὸς τὸν Ἐπίκουρον αὐτομολῶν ἐλέγχεται, et: ψευδοποιήσεις αὐτοῦ τοὺς λόγους ἐν οἷς τίθησι θεοὺς καὶ πρόνοιαν. Celsus enim verbis modo citatis negaverat tantum, Deum τοπικῶς, minime vero, illum προνοητικῶς ad homines descendere. Sed ne illud quidem negare propositum est, iure Origenem in multis aliorum Celsi scriptorum locis apertum ac consummatum Epicureismum animadvertisse; nam ex nostra quoque de Celsi philosophia hypothese fieri potuit, adeoque factum esse verisimillimum est, ut, data alia opportunitate, magis etiam Epicureum ageret, quam quum Christianos ad certamen provocaret. Ibi enim acutiori gladio, quam qui in Epicuri vagina lateret, ei opus fuit, si adversarii vulnera vere letalia infligere volebat. Quare ne nostra quidem sententia Celsus omni simulationis et dissimulationis crimine absolvendus est, nam illud certe manet, eum, cum fuerit Epicureus platonizans, in libro suo contra Christia-

nos Platonici epicureizantis vultum induisse. Et habuit fortasse caussas, quibus se recte ita agere, sibi persuaderet. Quales hae caussae fuerint, iam describere conabimur. Videlicet illud negari minime potest, Celsum etiamsi secreto mythologiae fabulas riserit, sincero tamen animo, unde lenitur aliquantum fraudis crimen, veterem religionem *prae Christiana* dilexissse. Omnes enim artes liberales, omnia humanitatis ac literarum studia, quibus, ut erat doctrinarum affectator, effusius favit, cum polytheismo, quasi ramos cum arbore, artissimo vinculo cohaerere, bene sagaciterque perspexit. Quare ne, ingravescente Christianismo, omnis omnino humanior cultus corruturus esset, anxie haud dubie veritus est. Quid enim exspectare melius potuit ab hominibus, quibus caecam fidem et verae etiam sapientiae contemptum saepissime in libro suo obiecat? Cf. e. g. Or. c. C.

l. I, c. 9.: Quidam ex illis neque dare neque accipere volunt caussas eorum, quibus adhaeserunt. Sed hoc illorum est: „Noli inquirere, crede potius.“ Et, „fides te servabit. Mala est enim huius vitae sapientia, bona autem stultitia.“

l. III, c. 44.: Haec sunt eorum instituta: „Nemo eruditus, nemo sapiens, nemo prudens ad nos acce-

dat: haec enim mala apud nos existimantur. Sed si quis est ignarus, si quis insipiens, si quis stultus, is fidenter veniat." Quos homines cum suo Deo dignos esse ipsi fateantur, aperte declarant, se nec velle, nec posse sibi conciliare alios, quam stolidos, ignobiles, stupidos, mancipia, mulierculas et puerulos.

c. 49.: Quid enim mali est, cruditum esse et commentationibus optimis excoluisse ingenium, prudentem et esse et videri? Quid haec obstant cognitioni Dei? An non potius conducunt et adiuvant ad assequendam veritatem? (Cf. VI, 12.)

c. 75. Christianorum doctorem dicere, Celsus exprobrat: „Cavete, ne quis vestrum attingat scientiam. Mihi adhaerescite: ego solus salvos vos faciam."

Praeterea Celsus saepius rusticam Christianorum simplicitatem, qua dogmata sua enunciabant, prae Graeca elegantia acerbè traducit. Cf. I. V, c. 65. extr. VI, I. VII, 58.

At non modo doctrinarum, sed totius adeo rei publicae statum atque formam Christiana fide immutatum iri, Celsi animus recte praesagivit, quamvis et hic falsam imminentis periculi imaginem cogitatione sibi finxerit. Et aliquam certe probabilitatem calumniis suis inde conciliare potuit, quod pri-

mis Christianismi temporibus re vera nonnulli ex novae fidei societate et militare in exercitu et magistratum inire, religionibus adducti sive cunctarentur, sive recusarent. Cf. Or. c. C.

I. VIII, c. 68. Nam si te omnes imitarentur, (Christianum alloquitur Celsus,) nec mora, solus Rex et desertus relinqueretur; et quaecunque in terra sunt, in impiorum illa et agrestissimorum Barbarorum ditionem venirent, cultusque tui veraeque sapientiae gloria ex hominibus evanesceret.

c. 69.: Certe non dixeris, si Romani tibi fidem habentes, neglectis omnibus, quae sibi erga Deos et homines praescripta fuerunt, officiis, tuum illum Excelsum, aut quovis cum nomine appellari placeat, colerent; descensurum illum esse et pro iis pugnaturum, nullo alio indigentem auxilio. Nam idem ille Deus olim sibi devotis (Iudaeis) haec et his multo maiora pollicitus, ut vos dicitis, videte, quantum illis et vobis profuerit. His, nedum universae terrae sint Domini, ne gleba quidem et domuncula reliqua facta est; et e vobis etiam si quis adhuc errat latitatque, morte plectendus quaeritur. (Cf. c. 71 et 72.)

c. 73. Deinde nos Celsus hortatur (Origenis verba sunt), ut regi totis viribus opem feramus, in iustorum eius laborum partem veniamus, arma pro

illo capiamus, et, si ita postulat, sub illo militemus et cum illo ducamus exercitum.

c. 75. Nos etiam ad magistratus pro patria gerendos hortatur Celsus, si ad tuendas leges, pietatemque id facto opus est.

Et statim veri sui sermonis initio, Origene teste, Celsus clancularios Christianorum conventus lege vetitos acerbe notaverat.

Imprimis vero Celsus ipsi Christianorum doctrinae infensus erat. Quidni enim ille, quae de poenitentia, fide et humilitate praescripta sunt, insolenter ac superbe despiceret, qui animi robori, rationis argumentis, virtutis conscientiae cupide ubique instat. Et in eo sane Celsus, ut ita dicam, ex paganismi radice crevera^t, quamvis philosophicis litteris excultus diversos ipse fructus tulerit. Nam inter paganos nemo iustum et absolutum depravatae, in quam delapsus est genus humanum, conditionis habuit intellectum, et si quis eorum, Celsi praesertim temporibus, viri de genere humano praeclare meriti et quasi Servatoris exemplum proponere vellet, ille sane non erat Servator sub figura servi inter homines inambulans, et obediens usque ad mortem, ut hominum peccata expiaret, sed heros quidam magnificus et gloriosus perfectae plane et con-

summatae virtutis, omnique dignitate splendens. Sufficit hic lectores vitarum Apollonii et Pythagorae commonefacere, quas Philostratus, Porphyrius et Iamblichus nobis scriptas reliquerunt. Quanta Celso offensioni humilis Domini nostri persona fuerit, multis locis declaratur. Nam I. I., c. 67. fictus ille Iudaeus, qui ipsius Celsi personam sustinet, ita Iesum alloquitur: „Priscae fabulae, quae Perseum, Amphionem, Aeacum Minoaue narrant e diis esse natos, nobis non faciunt fidem. Tamen, ne omni probabilitate destitui videantur, res ab illis hominibus gestas referunt, magnas certe, admirabiles et quae vires humanas superant. Tu vero quid insigne, quid admirandum dictis aut factis praestitisti? nihil hactenus: quamvis in templo te provocaverint Iudaei, ut manifesto aliquo signo, te Dei filium esse, declarares.“ (Cf. VI, 75.: Quoniam divinus spiritus erat in corpore, omnino oportuit illum antecellere ceteris aut magnitudine, aut pulcritudine, aut viribus, aut voce, aut maiestate, aut eloquentia. Fieri enim non potest, ut in quo est aliquid divinum, quod alii non habent, is nihil ab alio differat. Hic autem nihil ab alio discrepabat; immo, ut aiunt, statura exigua, vultu deformi et abiecto erat.) Et II, 29.: „Qui venturus est, eum prophetae praepotentem

quendam regem, universae terrae, gentium omnium exercituumque Dominum fore pronuntiant. Tam perniciosa pestis ab illis non fuit praenunciata.“ C. 31. deinde dicit: Pro verbo illo puro et sancto, quod Dei filium esse praedicamus, exhibere nos despicatissimum hominem, flagris caesum et in crucem actum. Et c. 33.: Quid insigne fecit Iesus, quo Deus agnoscat? An irrisit ludosque fecit, quidquid ipsi accideret? Denique c. 35.: Cur non sin minus antea, saltem nunc divinum quidpiam exerit, sese hac infamia levat, et illatam sibi patrique iniuriam ulciscitur? (Cf. c. 38, 63, 68.)

Imprimis vero Celsus mentem suam gentilem Christianae humilitati acerbè hostilem detegit apud Origenem

I. III, c. 59.: Quod ego non acerbiora obiecerim, quam quae veritas coëgit, vel hinc conici potest. Nam qui ad alia mysteria vocant, haec pronuntiant alta voce: „Quisquis puris est manibus et voce sapiens:“ et rursus alii: „Quisquis purus ab omni scelere, cuius conscientiam nihil mali remordet, cui bene et iuste peracta vita est.“ Atque haec quidem, qui peccatorum purgationem promittunt. Nunc vero audiamus, quosnam advocent Christiani: „Quisquis, inquiunt, peccator, quisquis insipiens, quisquis

puer, et ut verbo dicam, quisquis infelix est, hunc Dei regnum accipiet.“ C. 62. Celsus Christianis exprobrat, quod dicant, „missum ad peccatores fuisse Deum.“ Cur non missus est ad immunes a peccatis? Quid malum est, non peccasse? — Porro Christianis Celsus hanc assignat sententiam: „Iniustum a Deo receptum iri, si se de nequitia sua humiliaverit; minime autem iustum, si virtutibus ornatus ab initio ad illum oculos tetenderit.“ Et c. 65.: Ignorat nemo, qui innatae proclivitati ad peccandum adiunxere consuetudinem, illos non poenis omnino mutari, multo minus misericordia. Nam res est perdifficilis perfecta naturae mutatio. Sed qui sine peccato sunt, ii sunt meliore vita donandi. Cf. c. 63 et 71. Cf. praeterea I. VI, c. 14., ubi Celsus submissos Christianorum mores lectoribus suis ridendos propinat. — Adversarium nostrum ut doctrinae, ita cultus quoque Christiani nudam simplicitatem, si cum splendidis et magnificis paganorum ritibus conferretur, fastidiose aspernatum fuisse, inde conicere licet, quod (I. VIII, c. 17, 21 et 24.) altarium, statuarum, templorum, festorum et conviviorum publicorum studiosissimum se propugnatorem praestat. Accessit, quod Christiana religio nova erat nullaque antiquitate venerabilis, barbarae prae-

terea originis, a Iudaeis populo omnium despiciatissimo oriunda. Cf. I. I, c. 2 et c. 26., ubi Celsus, Iesum paucis admodum ante annis hanc doctrinam invexisse, fidelibus crimini vertit. Quare Christianismum prisca omnia abrogantem, nova molientem multis locis vehementissime vituperat; cf. V, 25.: „Cum igitur Iudaei, peculiari quadam gente constituta, latas pro suo ingenio leges etiam nunc observent, et religionem, quae qualiscunque sit, patria est tamen, conservent; faciunt perinde ac caeteri homines, qui patria instituta sequuntur, qualiacunque sint. Atque ita fieri, conducibile videtur: tum quia aliae aliis leges in mentem venere et servari oportet ea, quae publice constituta sunt; tum quod probabile est, diversas terrae partes diversis potestatibus, quasi quasdam praefecturas, commissas ab initio, eodem nunc modo administrari. Et recte cum singulis agitur, cum reguntur ea ratione, quae illis potestatibus placet; nec fas est dissolvere, quae pro suis quaeque locis iam tum ab initio instituta sunt.“ Et c. 34.: „Ex quo efficitur aequum esse, suos quemque ritus observare.“ I. II, c. 1. Celsus ad illos inter Iudaeos, qui in Christum credunt, dicit, eos relicta patria lege, demulsos a Iesu, prorsus ridicule esse deceptos, et in aliud nomen aliamque vitam transfugisse. Et fictitius Iudaeus: Quae vos, inquit, intemperiae agebant, o cives, ut patriam legem relinqueretis, et ab illo, quem modo alloquebamur, affecti prorsus ridicule deciperemini, et a nobis in

aliud nomen aliamque vitam transfugeretis. (Cf. c. 4.) — Celsum vero ne Iudaeos quidem magni aestimasse, ex I. IV, c. 31. patet, ubi eos ait servos fuisse fugitivos, ex Aegypto egressos, nullis unquam rebus gestis insignes, nullo in loco, nullo in numero habitos. — Quidni igitur Celsus, ut Porphyrii verbis utar, Christianorum *βάρβαρον τόλμημα*, qui τὴν κατὰ τοὺς νόμους πολιτείαν παρανόμως reliquerant, omnibus viribus remorandum esse censeret?

Quare habuit sane Celsus rationes, quae eum impellere possent, ut non modo Christianismum, tam perniciosam stultissimae superstitionis pestem, sive vi, sive dolo a patria propulsare, sed ethnicam etiam religionem, multo certe magis, quam caeca Christianorum persuasio eo iudice fuit, rationi consentaneam, fulcire atque sustentare, in animum induceret. Unam enim aliquam religionem populum requirere, persuasum habebat, quam etiamsi forte cum Polybio (V, 56) et Strabone (I, p. 36 — 37.) lupatis, quibus plebs coercenda esset, aequandam censeret, necessaria tamen erat religio, eiusque, quae per tot saecula iam constaret, multisque prae nova et nuper invecta argumentis se commendare videretur, patrocinium studiose suscipere, non modo non improbam simulationem, sed sanctum adeo boni cuiusvis civis officium existimavit. Ita Cicero etiam, de quo, in quantam dubitationem ipse de Deorum natura inciderit, ex libro eius sic inscripto constat, e republica tamen fore iudicavit, maiorum fidem in-

violatam retinere. Cf. de legg. II, 7.: „Sit igitur hoc a principio persuasum civibus, dominos esse omnium rerum ac moderatores Deos, eaque quae gerantur, eorum geri ditione ac numine, eodemque optime de genere hominum mereri, et qualis quisque sit, quid agat, quid in se admittat, qua mente, qua pietate colat religiones, intueri, piorumque et impiorum habere rationem. — — — — Utiles autem esse opiniones has, quis negot, cum intelligat, quam multa firmentur iureiurando, quantae salutis sint foederum religiones? quam multos divini supplicii metus a scelere revocarit? quamque sancta sit societas civium inter ipsos, diis immortalibus interpositis tum iudicibus, tum testibus?“ Cf. I, 7. 11.; de natur. deor. II, 67. III, 2. 3. Ne Lucianus quidem religionem nonnunquam honore habere recusavit; cf. Pro imagin. c. 17.: ὡς ὅσοι τὸ θεῖον μὴ ἐν παρέργῳ σέβουσιν, οὗτοι καὶ τὰ πρὸς ἀνθρώπους ἀριστοὶ ἂν εἶεν, et eodem capite: ἀλλ' ὅρα μὴ ἄσμενον ἢ, τὰ τοιαῦτα περὶ τῶν θεῶν δοξάζειν, ὧν τὰς τε ἀληθεῖς εἰκόνας ἀνεφίκτους εἶναι ἀνθρωπίνῃ μιμήσει ἐγὼ γε ὑπολαμβάνω. Cf. Encom. patriae c. 4 — 6. Cf. etiam Sextum Empiricum adversus Physicos I. IX, §. 49. p. 560.: Τάχα γὰρ ἀσφαλέςτερος παρὰ τοὺς ὡς ἑτέρως φιλοσοφοῦντας εὐρεθήσεται ὁ Σκεπτικός, κατὰ μὲν τὰ πάτρια ἔδη καὶ τοὺς νόμους λέγων, εἶναι θεούς, καὶ πᾶν τὸ εἰς τὴν τούτων θεησκειάν καὶ εὐσέβειαν συντεῖνον ποιῶν · τὸ δ' ὅσον ἐπὶ τῇ φιλοσόφῳ ζητήσῃ μηδὲν προκειμένου, et Hypotyp.

lib. I. p. 7 — 8. ex edit. Fabricii. Ipse Celsum interdum indicat, se nihil in rebus divinis προκτερεύσθαι. Cf. I. VIII, c. 60., ubi ipse de daemonum suorum natura dubitat; interdum vero, ubi nimissuperstitiose loquitur, dubitari nequit, quin Christianis tantum se opponens in occulto iocetur. Cf. e. g. I. IV, c. 88. VI, 33.

Itaque Celsum, ut erat fluctuans et huc illuc vagans philosophiae eius genus, cum nullius sectae porta ei plane ~~obserata~~ esset, ubi tempus postulabat, longius, quam alias solebat, in Platoniorum domum penetrasse, facile sumere licet. Et nulla sane schola ad stabiliendum polytheismum aptiora ei argumenta potuit praebere, nulla acutiora tela cudere. Neque inde perfidi transfugae crimen apud aequales suos, nisi qui severiores erant iudices, ~~incurrere debent, cum nulli unquam duci sacramento se obligasset, sed~~ voluntariam militiam professus, nullo periurio admissio, ad cuiuslibet vexillum se reciperet. Quare si Epicurum suum dilectum ad tempus deseruit, perfidia in amicum, non muneris violatio fuit.

Itaque, ut iam per tot ambages ad finem properemus, rectum fuit Origenis de Celsi persona, non pravum omnino de philosophia eius iudicium, et in eo tantum lapsus est, quod nimis angusta significatione Epicurei nomen accipiens, Celsum, quod sane saepius ei accidit, ubique sectam suam de proposito dissimulasse, affirmavit. Qui error facile ei

condonandus est; nam etiamsi adversarium suum nonnullis, ut vidimus, locis iniuria afficiat, **ne ideo** quidem malignitatis accusandus videtur, cum Celsus famoso suo contra Christianos libello vix maiorem elementiam meruerit, et ipse adeo Origenes pro suo animi candore de iudicii sui veritate dubius interdum haereat.

Iam omnia optime inter se congruunt; Moshemio damus, Celsum fuisse Eclecticum, Origeni, fuisse Epicureum, neque, una **tantum** parte audita, cupidius quam verius iudicamus. **Et** mirari subit, cur Fengerus, qui nonnullis locis rem paene acut tangit, in nostra sententia non substituerit, utque Lucianum recte pronuntiat fuisse Eclecticum, Epicuro tamen praecipue addictum (p. 46. *sqq.*), similiter etiam de Celso nostro, intimo Luciani amico, constituerit. Sed Fengeri libro illa certe **laus vindicanda** est, quod recto in universum **sensu ductus**, quamvis non rectis maximam partem argumentis nixus, primus certissima persuasione Moshemio contradixerit, qui autoritate sua speciosisque rationibus doctorum virorum hac de re iudicia aliquantum turbasse videtur.

Iam si quis sententiam nostram, quamvis verisimilem, hypothesin tamen esse contendat, Lessingium pro nobis respondentem facimus, qui ut omnia, illud quoque acute dixit: Das Wahrscheinliche zu finden, ist oftmals mehr werth, als das Wahre. Nam ubi vera nescimus, verisimillimis nos non esse contentos, arrogancia est, non veritatis studium.